

99110

HÁBORÚS PÉNZPOLITIKA ÉS PÉNZÜGY 1914—15-BEN ÉS 1939—40-BEN

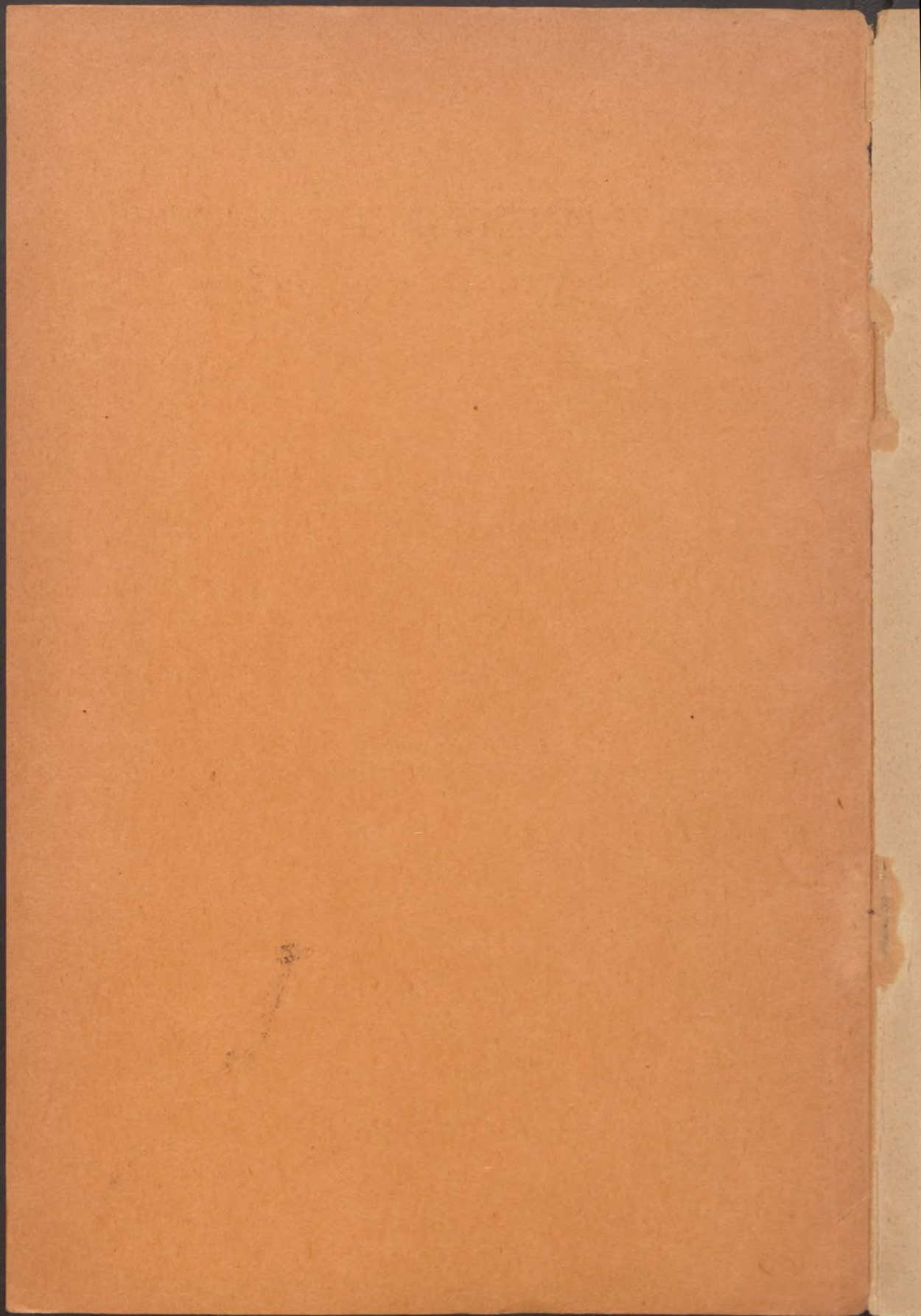
IRTA

ifj. BOÉR ELEK

Különlenyomat

a „Közgazdasági Szemle” 1940. évi 7—8. számából

BUDAPEST, 1940.

HÁBORÚS PÉNZPOLITIKA ÉS PÉNZÜGY 1914—15-BEN ÉS 1939—40-BEN

IRTA

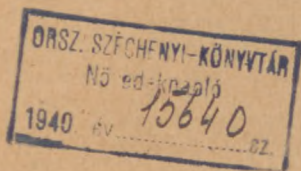
ifj. BOÉR ELEK

Különlenyomat

a „Közgazdasági Szemle” 1940. évi 7—8. számából

BUDAPEST, 1940.

99110

Tartalom: 1. Német és angol-szász neomerkantilizmus. 2. Valutapolitika, és árszabályozás. 3. Pénzszaporítás. 4. Adók és kölcsönök a felfegyverkezési gazdaságban. 5. Adók és kölcsönök a hadigazdaságban. 6. Befejezés.

1. Az 1914–18-as világháború utáni korszakot a neomerkantilizmus korának nevezték el. Ha a külkereskedelem kötöttségét és az autarchiás gazdasági irányzat megerősödését nézzük, kétségtelenül jogosultnak látszik ez a megállapítás, különösen az 1919–24. évi világháború utáni valutáris káoszra és az irányított pénz korára, amely 1931 őszétől napjainkig tart. Igaz, hogy közbeekelődött a háború utáni aranypénzrendszer rövid korszaka, amely Anglia akkori gazdasági és politikai túlsúlyának megfelelően az angol fontnak az aranyalapra való visszatérésétől az aranyalapról való letéréséig, vagyis 1925 áprilistól 1931 szeptember haváig terjedt. Az aranyvaluta helyreállítása pedig bizonyos fokig az 1914 előtti szabadabb külkereskedelepitolikai módszerek felujítását vonta maga után. Mindazonáltal a protekcionizmus mérve a rendezett valutáris viszonyok éveiben is annyira meghaladta az 1914 előtti szintet, hogy ebből a szempontból a világháború utáni gazdaságpolitikára teljes egészében jellemző a merkantilista szellem. De hangsúlyoznunk kell, hogy csakis ebből a szempontból, mert ha a merkantilizmus lényeges vonásának tekintjük azt a felfogást, hogy végső fokon a pénzbőség és pedig a nemesfém-pénzbőség a nemzeti vagyonosodás fokmérője, akkor már másként alakul a helyzet. A vezető merkantilista államférfiak nem kényelmes mammonimádók, hanem a legtevékenyebb államférfiak: iparfejlesztők, flottaépítők, gyarmatosítók voltak. És ma már tisztázva van az is, hogy úgyszólván minden nevezetesebb merkantilista író is tudatában volt annak, hogy a pénz mögött a javak világa áll; de az is tagadhatatlan, hogy a pénzfátyolt elméleti írói nem lebbentették eléggé félre. A nemesfémvaluta

¹ Jelen dolgozat ez év június havában, Olaszországnak a háborúba való belépésekor zárattott le és így a Német Birodalom, Nagybritannia és Franciaország pénzpitolikája és pénzügyei között von párhuzamot.

bálványát fenntartás nélkül tömjéneztek és ebben teljesen egyetértett velük a liberális gazdasági rendszer is, bármily mély szakadék is választotta el egyébként egymástól ezt a két gazdaságpolitikai irányzatot. A különbség az volt, hogy míg a merkantilizmus beavatkozással igyekezett növelni az ország nemesfémkészletét, addig a gazdasági liberalizmus az *ordre naturel* eszményének megfelelően a természetes pénzrendszernek a nemesfémvalutát tartotta, amint azt konzervatív francia közgazdák még nemrégiben is hirdették.² De bírálattal a nemesfémvalutát nem illette sem az egyik, sem a másik rendszer.

A neomerkantilizmus egyik iránya, az angol-szász irány ettől abban tér el, hogy a pénzrendszert az arany vásárlóereje szempontjából bírálat tárgyává teszi és az árstabilizálás eszméje mellett száll, vagy legalább is szállt síkra. Az irányított nemesfém-valutarendszer, ez volt eredetileg a neomerkantilizmus angol-szász ágának a követelménye. Jól ismeretes, hogy eredete Irving Fisher-re vezethető vissza, továbbfejlesztése pedig Keynes nevéhez fűződik. Igaz, hogy kifejtésében és népszerűsítésében a svéd Cassel-nek is tetemes része volt, aki idevágó működésével Keynest meg is előzte. Ha mégis angol-szásznak nevezzük a neomerkantilizmus ezen irányát, tesszük ezt azért, mert gyakorlatilag a legszembetűnőbben az angol valutapolitikában öltött testet. Az árstabilizálás híveinek az a felfogása, hogy Nagybritannia 1925-ben pénzügyi gögből a vásárlóerőparitásnak meg nem felelő túl magas szinten állította helyre az aranyvalutát, valónak bizonyult. Az 1931. évi nemzetközi hitelválság megrendítette az angol aranypénzrendszert és a font az aranyalapról letért. Az angol szabad valutával az irányított pénzrendszer Keynes-féle ága kerekedett felül. Irving Fisher elgondolása szerint az indexvaluta irányított aranyrúdvaluta lett volna, és a világháború után még Cassel is összeegyeztethetőnek tartotta az árállandósítást az aranypénzrendszerrel, újabban azonban megváltoztatta álláspontját. De ha a szabadvaluta voltaképpen csak egy átkeresztelt papírvaluta, azért korántsem szakít a metallista felfogással és ennyiben még bizonyos laza kapcsolatban marad a merkantilizmus pénzpolitikájával. Az angol szabadvaluta ugyanis 1935-ben már egy aranytartalékkal kitűnően ellátott papírpénzrendszerre vált és helyzete 1938-ig folytonosan erősödött, úgyhogy 1938 tavaszán az angol valutapolitikai hatóságok aranytartalékai az amerikai aranykészlet után világviszonylatban a második helyet foglalták el. Csupán 1938-ban módosult a sorrend, amikor is ezen év második negyedétől kezdve Nagybritannia jelentős mennyiségű aranyat veszített el és a

² L. erre nézve Michael Heilperin: *International monetary economics*, London 1938, 61. l.

második helyről Franciaország mögé a harmadik helyre szorult.³ A szabadvaluta rendszer célja ezek szerint éppen az aranytartalékok gyűjtése volt. Bízvást állíthatjuk, hogy senkisésem áhítozik jobban az aranyra, mint éppen a szabadvalutás államok. Az arany tehát kétféle viszonyban állhat a valutával: törvényes és szabad viszonylatban. A jelenlegi háború tapasztalatai mindenesetre arra vallanak, hogy Anglia is célszerűbben járt volna el, ha aranykészleteit nagyobb mértékben alakította volna át hadianyagokra, nyersanyagokra és élelmiszerkészletekre. E részt azonban éppen az irányított pénzrendszer híveit nem lehet egyoldalúsággal vádolni, mert az angol készletgyűjtési tervek tőlük származtak. A brit politikai hatalom akkori birtokosai azonban mindenesetre nem szívlelték meg eléggé a készletgyűjtési terveket, talán nem is annyira az ortodox pénzpolitikához való ragaszkodás folytán, mint inkább előrelátás hiányában, mert nem képzelték, hogy kedvenc fegyverük, a blokád még ellenük is fordulhat.

Míg az angol neomerkantilizmus a fegyveres viszály ki-robbanása előtt lényegében a kivitelnek valutapolitikai úton való serkentésére és a tőkeexportnak részleges ellenőrzésére szorítkozott, addig a neomerkantilizmus másik rendszere, a devizagazdaság egyfelől erőteljesebben alkalmazza ugyanazokat az eszközöket, másfelől pedig új fegyvereket is vet bele a gazdasági harcba. Ezt a rendszert eredete szerint, úgy a világháborút, mint az 1931 óta lefolyt időszakot nézve, német neomerkantilizmusnak nevezhetjük. És ha kétségtelen is, hogy a külkereskedelem irányítása terén a német devizagazdaság 1933 óta az eszközöknek eddig ismeretlen változatait teremtettemeg, a neomerkantilizmusban elvi újításnak mégis csak a pénz irányítása tekinthető. Egy államban sem tartották annyira szem előtt a javak világának alapvető jelentőségét, mint a Harmadik Birodalomban; mert ne higgyük, hogy a nemzeti szocializmus nem választhatott volna az aranyhalmozás és a készletgyűjtés között. Számos angol író kockáztatta meg azt az állítást, hogy titkos aranytartalékokat gyűjt a Német Birodalom. Pedig ha ez meg is történt volna, nem öncél gyanánt történt volna meg, mert a mai Németország a felfegyverkezésnek és árútartalékok gyűjtésének adott elsőbbséget. Ezzel szemben mennyire nem tudott szabadulni a valutapolitikai tradícióktól az Első Birodalom. Hiszen a Reichsbank érckészlete 1914 július 31-én még csak 1.528 millió márka volt, 1914 végén azonban már 2093 millióra emelkedett, a magánosok készleteinek beszolgáltatása és a jegybanknál való összpontosítása folytán. Később

³ Anglia hivatalos aranytartalékai 1938 március végén 836 millió fontsterlinggel csúcspontjukat érték el. De az év következő három negyedében mintegy 200 millió fontnyi arany áramlott ki az országból.

L. Paul Einzig: *World Finance* 1938—39, London 1939. 277 l. köv.

az Osztrák-Magyar Monarchia aranykészletének egy része is a Birodalmi Bankhoz vándorolt, amire még rátérünk, a brest-litowszki béke alapján pedig mintegy 50 millió dollár értékű orosz arannyal gyarapodott a Reichsbank aranytartaléka, úgy-hogy az érckészlet 1918 november 7-én 2550 millióval tetőfokára hágott.⁴ A sors iróniája volt, hogy a Birodalmi Bank aranytartaléka akkor volt fennállása óta a legmagasabb, amikor a gazdasági front a blokád következtében összeomlott és a német hadsereg kénytelen volt feladni a harcot. Manapság pedig Franciaországot érte még súlyosabb csapás, dacára annak, hogy aranykészlete kétszer akkora volt 1939 augusztus havában, mint 1914 közepén. Semmi kétség sem fér hozzá, hogy az 1914–18-as háborúban a Német Birodalom aranykészletének áruvásárlásra való fordítása azokban a semleges államokban, amelyeket a blokád nem zárt el teljesen, összehasonlíthatatlanul célszerűbb lett volna a hadigazdálkodás szempontjából, még akkor is, ha ez a világpiaci árak további emelkedésére vezetett volna. Akkoriban még a kivételekhez tartozott Liefmann, akinek volt bátorsága ahhoz, hogy az aranykészletek szabadabb felhasználásáért szálljon sikra. De meg kell jegyeznünk, hogy ezeket a megállapításokat a magunk részéről elsősorban a hadigazdaságra vonatkoztatjuk és nem hiszünk az arany detronizálásában. Meggyőződésünk, hogy az arany legalább is a valutatartalék szerepét beláthatatlan ideig be fogja tölteni, sőt az új világgazdasági egyensúly kialakulásával egy irányított aranyvaluta helyreállítására is sor kerülhet.

Az ortodox valutapolitikai nézettel legkevésbé Franciaország tudott szakítani. Az a deflációs politika, amelyet 1933-tól 1936 őszéig az aranyblokk élén folytatott, jellegzetes példája az elhibázott valutapolitikai maradiságnak. A defláció nyomában fellépő válság 1936 szeptember havában végül is arra kényszerítette a népfrent kormányát, hogy elkésve leértékelje a frankot, de még akkor is túl kis adagban alkalmazta a leértékelés keserű gyógyszerét. Az első pénzértékesőkkentést további valutáris vergődések követték és csak a Daladier-féle leértékelés tudta 1938 május havában a frank problémáját egyelőre nyugvópontra juttatni. Az elhibázott pénzpolitikának tekintélyes része volt abban, hogy Franciaország a felfegyverkezési versenyben lemaradt, mert a deflációs válság, azt követőleg pedig a frank romlása, amely az államkölcsönök kibocsátását olyannyira megnehezítette, a kiadások megfelelő növelésének éveken át egyik fő akadálya volt. Anglia pénzpolitikái téren sokkalta szerencsésebb kézzel járt el. Ott a szabad valutakisérlet megteremtette a felfegyverkezés pénzügyi előfeltételeit, de

⁴ L. Karl Elster: Von der Mark zur Reichsmark, Die Geschichte der deutschen Währung in den Jahren 1914 bis 1924, Jena, 1928, 58. l. köv. és 432. l.

elmulasztották, hogy a kellő időben és a kellő mértékben éljenek velük.

2. A háború kitörése azután Angliát és Franciaországot is arra készítette, hogy a devizagazdálkodás rendszerére térjen át. A jelenlegi fegyveres viszályt tehát nemcsak sokkalta erősebb felfegyverkezési verseny, hanem egyben sokkalta nagyobb valutapolitikai feszültség is előzte meg, mint az 1914–18. évit, amidőn a Balkán-háború idején csupán a rövidlejáratú francia hitelek visszavonása Németországból — Anglián át — jelezte a vészes fejleményeket. 1914 közepén még valamennyi nagyhatalom az aranypénzrendszert követte, holott 1939 szeptember elseje előtt Anglia már évek óta a szabad valutarendszer, a Német Birodalom pedig a devizagazdaság rendszere alapján állott, mialatt a francia frank 1936 óta több leértékelésen és értékesökkenésen ment át. És míg a jelenlegi háború kirobbanása nyomban a devizagazdaság általánosulására vezetett a hadviselő államokban, addig az előző világháború elején felfüggesztették ugyan a készfizetéseket törvényes vagy tényleges alapon, a devizagazdaságot viszont először Németország vezette be 1916 január havában a mainál sokkalta enyhébb formában. Ezt a példát azután csakhamar követte az Osztrák-Magyar Monarchia is.⁵ A jegybankok az Osztrák-Magyar Bank kivételével, amely beszüntette mérlegei közzétételét, a világháború alatt is büszkén közölték aranytartalékaik növekedését, ami, mint láttuk, elsősorban a forgalomban levő aranyérmék bevonásának volt köszönhető. Ezzel szemben a nyugati szövetséges hatalmak közül jelenleg csak Franciaország teszi közzé folytatólagosan a jegybank mérlegét, ha a stabilizációs alap tartalékairól nem is számol be, Nagybritannia viszont az 1939. évi Currency and Bank Notes Act alapján az Angol Banknál őrzött aranykészletét, az addigi unciánkénti 158 sh 6 d árfolyam helyett 168 sh árfolyamon felértékelve, 279 millió font összegben átvitelezte a valutakiegyenlítő alapba, az ott központosított aranykészletekről pedig azóta nem tett közzé kimutatást.⁶ 1939 augusztus végén az angol hivatalos aranykészlet 2 milliárd dollár, a francia aranykészlet⁷ pedig 3 milliárd dollár körül

⁵ Robert Liefmann: Die Geldvermehrung im Weltkriege und die Beseitigung ihrer Folgen. Eine Untersuchung zu den Problemen der Übergangswirtschaft, Stuttgart und Berlin, 1918. 126. l. köv.

⁶ L. The Economist, London Sept. 9. 1939. 495. l. köv.

⁷ A külföldi francia tőkéek repatriálása már 1938. november havában megkezdődött a Reynaud-féle szanálási terv nyomában és 1939. végéig 60 milliárd frankot ért el. Ebből 26 milliárd esett az utolsó 10 békehónapra, 24 milliárd az első 4 háborús hónapra, 10 milliárd pedig a belföldi felhalmozott tőkékből került elő.

L. La Banque de France en 1939. Journal des Économistes 99. année No. 1. 1940. janvier-février 38. l. és

Karl. Burkheiser: Dichtung und Wahrheit im französischen Kriegsbudget, Bank-Archiv Jg. 1940. 15. Mai No. 10. 179. l. köv.

mozoghatott. Ezenfelül Anglia 2230 millió dollár, Franciaország pedig 580 millió dollár követelés és könnyen értékesíthető amerikai befektetés felett rendelkezett.⁸ Ezzel szemben a Reichsbank csak 76 millió márka aranytartalékról számolt be ugyanebben az időpontban. De Franciaországot aranyban és külföldi tőkebefektetésekben fennálló hatalmas tartalékai sem tudták megmenteni, Anglia számára pedig erősen kétséssé vált a tartalékok felhasználásának lehetősége.

A nyugati hatalmak valutapolitikai helyzete egyébként már kezdettől fogva lényegesen kedvezőtlenebb volt, mint a világháborúban, dacára annak, hogy aranykészleteik 1939 augusztus havában jóval magasabbak voltak, mint 1914 derekán. Az amerikai befektetések részbeni mozgósítása következtében ugyanis az előző világháború kezdetén a font árfolyama jelentékeny, a franké pedig kisebb mértékben az aranyparitás fölé emelkedett a dollárral szemben. Csak 1915-ben kezdett hanyatlani a font és a francia frank, 1916 elejétől kezdve azonban a fontot, a frankot pedig ugyanazon év április havától kezdve a dollárral szemben rögzítették 1919 március haváig. Ez a pegging árfolyam 4.76 \$ volt a fontsterlinggel és 17—18 cent a frankkal szemben.⁹ Tekintettel arra, hogy a régi aranyparitás 4.86 \$ illetve 19.3 cent volt, az 1914—18-as világégés során a font árfolyamvesztése mindössze 2.5%-ot tett ki és a franké sem haladta meg a 12%-ot. Ez a mesterséges rögzítés azonban számottevő mértékben túlértékelte a font és a frank váltóárfolyamát,¹⁰ ami importprémiumra vezetett. A jelenlegi fegyveres konfliktus során azonban nem jött létre stabilizációs egyezmény, dacára annak, hogy 1936 szeptember havában a frank első leértékelése alkalmából az Egyesült Államok, Nagybritannia és Franciaország Hármass Valutapolitikai Egyezményt kötöttek. A sterling és a frank ugyanis nyomban a háború elején 16%-kal hanyatlott a dollárral szemben. Az amerikai pénzügyminiszter csakhamar kijelentette, hogy ezt az értékesökként nem tekinti leértékelési versenyfutásnak és fenntartotta a Hármass Egyezményt, amely ily módon eredeti titkos céljától, az ideiglenes valutastabilizálástól mindenesetre eltért, úgyhogy tartalma még bizonytalanabbá vált, mint ami-

⁸ John Maynard Keynes: *How to pay for the War. A radical plan for the Chancellor of the Exchequer*, London, 1940. 85. l.

Pigou legalább 1100 millió fontra becsüli az aranyat és az értékesíthető külföldi értékpapírokat.

L. A. C. Pigou: *The political economy of war, a new and revised edition*, London, 1940. 40. l. köv.

⁹ L. European Currency and Finance, Commission of Gold and Silver Inquiry, United States Senate, Foreign Currency and Exchange Investigation Serial 9 (Volume I.), by Jean Parke Young, Washington 1925. 290. l. k. és 325. l. köv.

¹⁰ L. Paul Einzig: *Economic warfare*, London 1940. 17. l.

lyen eredetileg volt. A font és a francia frank árfolyama azonban tényleg párhuzamosan mozgott a devizapiacokon mult év ősze óta, és december havában az angol-francia entente financiële egyik lényeges alkateleme volt vátóárfolyamuknak frank $176\frac{1}{2} = 1$ font alapon való rögzítése.¹¹ Ezzel Franciaország immár valóban a sterlingblokk tagja lett, míg azelőtt csak kényszeralapon volt szabadvaluta, egészen a Daladier-féle leértékelésig, amelynek sajátossága az volt, hogy 179 frankban állapította meg a fonttal szemben a frank váltóárfolyamának minimális határát, ami egyéb intézkedésekkel karöltve a háború kitöréséig véget vetett a frank váltóárfolyam-ingadozásainak. Miután az Angol Bank a font árfolyamát a dollárral szemben hivatalosan 1939 szeptember 4-én 4.04 \$ majd szeptember 14-én 4.03 \$ árfolyamon rögzítette,¹² a frank árfolyama pedig a fontéhoz van kapcsolva, a londoni és párisi hivatalos piac mellett New-Yorkban egy nemhivatalos (szabad vagy fekete) sterling- és frankpiac is kialakult.

Váltóárfolyamok.

	Fontsterling		Francia frank	
	hivatalos árfolyam Londonban	szabad árfolyam New-Yorkban	hivatalos árfolyam Párisban	szabad árfolyam New-Yorkban
1939. július 31	—	\$ 4.68	—	Cent 2.64
1939. aug. 30.	—	" 4.39	—	" 2.51
1939. szept. 27	4.03	" 4.01	Fr 43.80	" 2.28
1940. május 29	dtto	" 3.18	dtto	" 1.80

A newyorki fekete piacon a font árfolyama mult év szeptember közepén 3.75-ig hanyatlott, 1939 december és 1940 január havában 3.93—4.01 között ingadozott, vagyis megközelítette a hivatalos árfolyamot, azóta ismét hanyatlott és a flandriai esata nyomában \$ 3.-ig súlyedt. A francia frank árfolyama pedig hasonló ingadozásokat tüntetett fel és a flandriai esata következtében 1.77 centes mélypontra esett. Azóta a fontsterling és a frank szabad árfolyamát intervenciós vásárlásokkal emelték. Az előző háborúval szemben, amidőn a fontárfolyam rögzítve volt, tagadhatatlanul súlyos pénzügyi presztizs-csorbát jelent Nagy-britannia számára a nemhivatalos fontsterling piac. Az előző világháborúban ugyanis a semlegesek szabadon rendelkezhetek angliai követeléseik felett az egységes fontárfolyamon, most azonban legfeljebb az alacsonyabb nemhivatalos árfolyamon vonhatják vissza azokat. A hivatalos és nemhivatalos árfolyam közötti felár hasonló jelenség a devizagazdaság felár-

¹¹ L. The Economist, London, Dec. 16. 1939, 403. l.

¹² L. T. Balogh: Foreign Exchange and Export Trade policy, The Economic Journal, London, No. 197, March 1940. Volume L. 2. l. köv.

rendszeréhez, viszont a tőkekivitel bizonyos fokú lehetőségei folytán csak félrendszabály.¹³ Azóta az angol devizagazdálkodás számos szigorításon ment keresztül, de a helyzet lényegében azért 1940 június haváig mégiscsak az maradt, hogy egyedül az Északamerikai Unióval szemben számláznak dollárban a kivitelnél, míg a többi állammal szemben „a Sterling nemzetközi jellegének megóvása végett” fenntartják a sterling-számlázást.¹⁴ Tagadhatatlan, hogy ezen felemás rendszer folytán a semlegesek, sőt a dominiumok is kínálhatják a fontot a fekete piacon. A franciaországi vereségek hatása alatt a Bank of England new-yorki bankokkal tárgyalásokat kezdett a szabad sterlingpiac leépítésére, de még mindig nem határozta el magát átfogó rendszabályokra, mert a külföldi követeléseket és befektetéseket nem zárolták teljesen és az exportdevizák beszolgáltatási kötelezettségét is főként csak amerikai viszonylatban valósították meg.¹⁵

Ezek szerint a háború óta általánosult a devizagazdaság rendszere a hadviselő államokban, viszont a három hadviselő fél közül csak a Német Birodalom építette ki a devizagazdaságot már a megelőző felfegyverkezési gazdaság korában. A nemzeti szocializmus 1933-ban a világválság mélypontján vette át az uralmat és a válságból, valamint a demokráciák politikai ellenszenvéből fakadó nehézségek ellenére páratlan önfegyellemmel és páratlan sikerrel építette ki felfegyverkezési gazdaságát. Teljes erejű hadigazdaság a béke éveiben, ez a Wehrrwirtschaft nagyszerű teljesítménye! A német nacionalizmus már évekkel a háború kitörése előtt olyan erő kifejtést vitt véghez, amilyenhez hasonlót a legtöbb államban már csak magának a fegyveres viszálynak a nyomása tud kiváltani. A német felfegyverkezési gazdaság legmagasabb hatófokát akkor kezdte elérni, amikor a devizagazdasághoz a négyéves tervvel kapcsolatban szigorú árelenőrzés és ármegállapítás járult. Az 1936 október 19-i árszabályozási kormánybiztosságot létesítő törvény¹⁶ a pénzpolitika terén messzemenő jelentőségű. Míg a devizagazdaság a külső valutapolitikára irányul, addig az árszabályozás a belső valutapolitikába vág bele. Az árstabilizálás eszméje már most a semleges pénz fogalmával érintkezik, de a pénz semlegességének más a színezete békés időkben, mint a felfegyverkezési és a hadigazdaságban. A pénz normális semle-

¹³ L. Paul Einzig: The unofficial market in sterling. The Economic Journal, Dec. 1939. No. 196. Vol. XLIX. 670. 1. köv.

¹⁴ L. T. Balogh: id. értekezés 6. l.

¹⁵ L. Bank-Archiv 1940, Juni 15. No. 12. 229. l.

¹⁶ L. vitéz Surányi-Unger Tivadar: Nemzeti és nemzetközi árpolitika, a kielit Institut für Weltwirtschaft-ban 1938. november 28-án tartott előadás szövege, különlenyomat a Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve 1939. évfolyamából, Budapest, 1939. 7. l.

gessége konjunktúrapolitikai semlegesség, viszont a hadigazdaságban elsősorban a háború pénzgazdasági akadályainak elhárítását tűzi ki célul. A világháború utáni inflációk tapasztalatai az árstabilizálást a háborús és nemháborús pénzpolitika közös elvévé avatták. Az amerikai aranyinfláció és szabad aranyveretés felfüggesztése Svédországban 1916 április havában¹⁷ leleplezte az arany árállandóságának hiányát, a papírpénzhitigítások tapasztalatai pedig felfedték az inflációs hadifinanszírozás veszélyeit. A dolog természeténél fogva a háborús árrögzítés nem elégedhetik meg a hagyományos jegybankpolitikával, hanem erősebb rendszabályokhoz kell nyulnia. Míg a külső valutapolitika árpolitikai hatása közvetett,¹⁸ addig a hatósági árszabályozás legfőbb célja a pénz vásárlóerejének biztosítása. Már most akár szabad, akár irányított az ár, központi piaci jelenség, de egyben összetett jelenség, és ezért az árirányítás csak addig lehet hatályos, amíg az ár mögött rejlő keresleti és kínálati viszonyokat csak az árhatárokon belül akarja módosítani, mert ha a hivatalos ár a piaci viszonyoknak nem felel meg, az árú eltűnik a forgalomból és a termelés a viszonylag alacsonyabb árú javaktól visszahúzódik és a jövedelmezőbb javak felé fordul, amint azt a világháború tapasztalatai mutatják.¹⁹ Mihelyt tehát a keresleti és kínálati viszonyok mélyreható módosítása válik szükségessé, az árszabályozás már csak egy átfogó tervgazdaság keretében, mint annak központi része kísérrelheti meg feladata megoldását. Ez a helyzet a totális hadigazdaságban, amelyben az árszabályozás csak a termelés, a fogyasztás és a tőkebefektetés egybehangzó irányítása esetén számíthat sikerre. A hadigazdaság pedig — többlettermelés gyanánt — a fogyasztás csorbítása nélkül terjeszkedhetik, mindaddig, míg a termelési tényezők foglalkoztatottsága és a racionalizálás nemzetgazdasági szempontból nem éri el csúcspontját. Ezen a ponton túl a fogyasztás megszorításának lehetősége szab határt a haditermelés kibővítésének. Thalheim 30%-os megszorítást tekint a fogyasztáscsökkentés lélektani határának, de azzal, hogy ezen átlagos kereten belül a magasabbrendű életszükségletek kielégítésének korlátozása 50%-ot is elérhet.²⁰ A német fegyverkezési gazdaság sokáig csak a fogyasztási politika enyhébb eszközeivel, mint a fogyasztó felvilágosításával egészítette ki az árelenőrzést, de később még a háború előtt bevezette egyes vonatkozásokban a

¹⁷ L. Gustav Cassel: Money and foreign exchange after 1914, London, 1922, 83. l.

¹⁸ L. vitéz Surányi-Unger Tivadar: id. értekezés 6. l.

¹⁹ L. pl. C. Olphe-Galliard: Histoire Economique et financière de la guerre (1914—18) Paris 1925. 253 k.

²⁰ L. Karl. C. Thalheim: Die Grundlagen der deutschen Kriegsfinanzierung, Weltwirtschaftliches Archiv, 51 Bd. Mai 1940. H. 3., 447. l.

jegyrendszert.²¹ E rendszer nagyszabású alkalmazására azonban csak a hadiállapot bekövetkezése után került sor Németországban és Anglia is csakhamar követte ezt a példát,²² Franciaország pedig megtette az előkészületeket a bevezetésére. Mennyivel hamarabb láttak napvilágot ezek az intézkedések mostanság, mint a világháborúban, amikor a kenyérgyerty Németország 1915 február havában, a cukorjegyet pedig Anglia csak 1918 elején vezette be.²³ De bennünket itt a hadigazdaság pénzügyi vonatkozásai érdekelnek és ebből a szempontból mindenekelőtt az a kérdés merül fel, hogy az árszabályozás mennyiben érinti a pénz funkcióit és vásárló erejét. A pusztá árellenőrzés a pénz vásárlóerejére és ezzel ármérő szerepére is kihat. De ez a hatás először is csak az árhatárok szerényebb keretei között mozoghat, másodszor pedig, ha meg is változik az ármérő pénzegység súlya, magát az ármérői teljesítményt éppoly kevésbé érinti, mint a pénz csereeszköz jellegét; mert a csereeszközszerűség mindaddig érvényesül, amíg a fennálló szabad vagy irányított áron a vevő mennyiségi korlátozás nélkül vásárolhat. A jegyrendszer nélküli árszabályozás azonban ma már rendszerint csak első foka a hadigazdaságnak. Milyen részleges hiány mutatkozik a javak egyes csoportjainál, az árszabályozás csakis a jegyrendszerrel együtt lehet hatályos, mert ez az egyetlen módja annak, hogy a szűkös javak a szociális szempontok figyelembevételével osztassanak szét. Az árszabályozással kapcsolatos jegyrendszert még élesebb gazdaságpolitikai eszközök támasztják alá, mint a requirálás, irányított nyersanyaggyártás, fényűzési javak termelésének csökkentése stb.,²⁴ a végső fogyasztó szempontjából azonban a hadigazdaság mégis csak az árszabályozásban és a jegyrendszerben csúcsosodik ki. A jegyrendszer pedig, mint a fogyasztás mennyiségi korlátozása, a pénz csereeszköz- és ármérő szerepét, ezt a két alapvető teljesítményét is erősen csorbítja. Hiszen a pénz egyes vonatkozásokban korlátolt érvényű áruutalvány, szétosztási kulcsa válik. Kitűnik ez a szokásos árindexek jelentőségének hanyatlásából, ami indokoltá teszi, hogy egyes államok a hivatalos árstatistika közlését a háború alatt félbeszakítják. Ha ugyanis, példának okáért, valamely árú fogyasztásának mennyiségét felére szállítják le, akkor mérlegelt árindexnél az összes mérlegelési arányszámo-

²¹ L. Hermann Ertel: Die Grundlagen der deutschen Volksernährung, zugleich ein Überblick über Tagesfragen der Ernährung, Leipzig, 1938., különösen 25, 32. és 90. l. köv.

²² L. The Economist, London, Febr. 17, 1940. 286. l. köv.

²³ L. Robert Knauss: Die deutsche, englische, und französische Kriegsfinanzierung, Berlin und Leipzig 1923. 191. és 194. l.

²⁴ L. Szádeczky-Kardoss Tibor: The economic life at war, Journal de la Société Hongroise de Statistique, XVIIe Année, 1939. No. 4. 404. l. köv.

kat megfelelően meg kellene változtatni. A megoldás minden-
esetre lehetséges,²⁵ bár hosszantartó háború esetén a javakkal
való ellátás ingadozásai folytán nem csekély nehézségekbe ütköznék. Az azonban bizonyos, hogy a békebeli módszerekkel
számított árindexek az elsőrendű közszükségleti cikkek fejadagolása esetén torzképet nyújtanak. Az 1914–18-as háborúra
vonatkozólag tudomásunk szerint komoly kísérlet nem történt a
háborús árindexek felállítására s bár a jelenlegi háború alatt foy-
nak ilyen kísérletek, ezidőszent még nem rendelkezünk olyan
árjelzőkkel, amelyek lehetővé tennék, hogy a hadviselő álla-
mok pénzének vásárlóerejét összehasonlítsuk. Ezek a megállá-
pítások elsősorban a megélhetési költségekre vonatkoznak. De
nem sokkal könnyebb a helyzet a nagykereskedelmi árak terén
sem. Egyes vonatkozásokban bizonyos elszigetelődés mutat-
kozik a termelés és a fogyasztás árkörzetei között, amint az a
subsidiumok példájából rövidesen ki fog tűnni. De maguk a
nagykereskedelmi árak is szétagolódnak. Először is külön kell
választanunk a belföldi és a világpiaci árakat, a világpiac
viszont két részre oszlik: szabad és kötött körzetre. A belföldi
és a kötött világ gazdasági körzetben (clearing, kompenzáció
stb.) van lehetőség a hatósági árszabályozásra, míg a szabad,
vagy legalábbis szabadabb világpiaci viszonylatban erről nem
lehet szó. Itt nemcsak a szállítási és biztosítási díjak emelke-
dése, hanem a kereslet és a kínálat játéka is nyomatékosan
utat tör magának. Ha a behozatali állam a világpiaci áremel-
kedést ki akarja rekeszteni a belföldi áralakulásból, ennek csak
egy módja van és pedig az, hogy az állam magára vállalja az
árkülönbözetet, akár behozatali monopólium, akár subsidi-
umok fizetése révén. Mindkét módszer már az előző világháború-
ban is szerepet játszott.²⁶ A pénzsegélyek Angliában manap-
ság éppenséggel kiadások. Az élelmiszerek egyes fajtái (kenyér,
tej, hús stb.) után fizetett subsidiumok összege ugyanis ez év
február havában elérte az évi 58 millió fontot.²⁷ A pénzsegélye-
ket többnyire nagykereskedőknek fizetik, úgyhogy rendszerint
itt akasztják meg az áremelkedésnek a fogyasztóra való áthá-
rítását. Ez a módszer különösen ott alkalmazható könnyű szer-
rel, ahol az élelmiszerbehozatal a belföldi fogyasztásnak nagy
hányadát fedezi. Ebben az esetben a külföldi fizetőeszközök
vagy befektetések állaga csökken, viszont a belföldi pénzmeny-
nyiség változatlan marad. Ezzel szemben a belföldi élelmiszer

²⁵ A német szakirodalomban találkozunk ilyen természetű számításokkal. L. pl. Hans Kretschmar: Kriegswirtschaft, Kriegsfinanzpolitik und Mindestlebensbedarf, Weltwirtschaftliches Archiv id. szám, 601 l.

²⁶ L. pl. E. M. H. Lloyd: Experiments in State control at the War Office and the Ministry of Food, Economic and social history of the world war, British series, Publications of the Carnegie Endowment for International Peace. London stb. 1924, különösen 299. l. köv. és 337. l. köv.

²⁷ L. The Economist, London, Febr. 17. 1940. 286. l.

után fizetett subsidium pénzpolitikai téren annyit jelent, hogy pénzszaporítás megy végbe, de csupán a termelés körzetében. A járulékos pénz egyelőre nem jut be a fogyasztás körébe. Ez nézetünk szerint a „Stopgeld”²⁸ lényege, amely persze nemcsak pénzsegélyek fizetése útján, hanem más módon is jöhet létre. A magunk részéről úgy írunk körül ennek a pénznek a fogalmát, hogy a hadigazdaság a hadianyagok termelését fokozza, a fogyasztási javak termelése helyett, vagy azok rovására, viszont a termelés körzetébe kerülő pénz áremelő hatása a fogyasztási javak körzetéből kizáratik. A háború után pedig két megoldás lehetséges, akár együttesen, akár vagylagosan: a pénz mennyiségének rendkívüli vagyonadóval való csökkentése és a haditermelésnek béke-termelésre való átállítása. Utóbbi esetben fokozott tőkeképződéssel az áruoldal bele is nőhet a pénzoldalba. De annyi bizonyos, hogy ezeket a problémákat csak egy erőteljesen irányított átmenetgazdaság tudja majd megoldani.

3. Ha mindezek alapján nem is mérlegelhetjük kielégítő módon a pénz vásárlóerejének háborús fejlődését, a pénz mennyiségének alakulására nézve a jegybankok kimutatásai tájékoztatnak bennünket.

Német jegyforgalom 1914—18.²⁹

	millió márká			
	1914. VII. 31.	1914. XII. 31.	1915. VI. 30.	1918. XII. 31.
Reichsbank jegyei	2909	5046	5840	22.188
Darlehenskassenscheine	—	446	705	10.242
Reichskassenscheine	33	236	327*	356
	2942	5728	6872	32.786

*évvégi adat

Banque de France jegyforgalma 1914—18.³⁰

millió frank			
6 633	10.043	12.105	30 250

Nagybritannia jegyforgalma 1914—18.³¹

	millió fontsterling			
Bank of England jegyei	29.7	36.1	34.6	70.3
Currency notes	—	38.5	46.6	323.6
	29.7	74.6	81.2	393.9

Ennek a pénzszaporításnak az üteme gyorsabb volt 1914-ben, mint 1915 első felében, ami abban leli magyarázatát, hogy egyfelől a nyugati fronton a marnei csata után megszűnt a

²⁸ L. Fritz Terhalle: Die Aufbringung der Kriegskosten als volkswirtschaftliche Aufgabe, Bank-Archiv Jg. 1940. I. Juni Nr. 11. 195. l.

²⁹ L. Liefmann Robert: id. munka 31. l. köv. és

Mémoire sur les monnaies 1913—1922., Société des nations, Genève 1923. 60 l. köv.

³⁰ L. European Currency and finance, id. kiadvány 470. l. köv.

³¹ L. European Currency and finance, id. kiadvány 446 l. köv.

nagyszabású mozgó háború, másfelől pedig a háború gyors befejezésének lehetősége bizonytalanná vált, ami a hadügyi igazgatást erőteljesebb árpolitikára készítette.³² Az 1914–15. évi pénzszaporítás mérvét azonban a jegyforgalom nem tükrözi híven vissza, mert a jegyek szaporítása részben a belföldi aranyérmeforgalom pótlására szolgált, amely, mint láttuk, a háború folyamán megszűnt. Cassel mintegy 1900 millió dollárra becsülte az 1914–18-ban forgalomból kivont arany értéket.³³ Az egyes államokra nézve azonban nem kísérel meg közelebbi számításokat, ami túlságosan kockázatos is volna, mert már a belföldi érmeforgalomra nézve is jórészt csak nyers becslések állnak rendelkezésre.³⁴ Ehhez járult, hogy a két nyugati szövetséges a világháború alatt fenn tudta tartani a kapcsolatokat a tengerentúli piacokkal, ami úgy a külkereskedelem, mint külföldi követeléseik és befektetéseik értékesítése révén nagymértékben befolyásolta aranykészletük alakulását. Ezzel szemben a blokád következtében Németország aranytartaléka változásainak okait még inkább lehet tisztázni. Az Osztrák-Magyar Bank aranykészlete ugyanis 1914 július végétől 1915 június végéig 317 millió koronával csökkent és ez az arany mennyiség, amely a 117.56 koronás aranyparitás mellett mintegy 270 millió márkának felelt meg, nagyrészt a Birodalmi Bank érckészletét gyarapította,³⁵ amely 1914 közepétől 1915 közepéig 1082 millió márkával emelkedett. Mindent egybevetve legfeljebb 1 milliárd márkára rughatott a jegybanknak beszolgáltatott arany értéke, ami a mintegy 4.3 milliárd márkás pénzszaporulatnak nem egészen $\frac{1}{4}$ -ét tette ki. Minthogy Angliára és Franciaországra nézve még kevésbé lehet becsléseket megkockáztatni a belföldi forgalomból kivont aranyérméket illetően, csak általánosságban utalhatunk arra, hogy ez a tényező számottevő módon mérsékelte a világháború első évében a pénzszaporítást. A világháború későbbi éveiben azonban a pénzszaporítás ütemének gyorsulásával ennek a tényezőnek a jelentősége elhalványult. Kitűnik ez a jegyforgalom adatainak az érckészletre vonatkozó alábbi adatokkal való egybevetéséből.³⁶

³² Dr. Brandt-Düsseldorf: *Wirtschaftsfragen im zweiten Kriegsjahre*, München, 1916. 8. l. és

E. M. H. Lloyd: id. munka 33. l. köv.

³³ L. Gustav Cassel id. munka 70. l.

³⁴ L. European Currency and Finance id. kiadvány 308. l.

Sonne mindazonáltal becslést állított fel, amely szerint a joint stock banks és a magánosok készletei Angliában 1914-ben mintegy 140 millió fontra rugtak. L. H. C. Sonne: *The City, Its finance July 1914 to July 1915 and future*, London 1915. 114. l.

³⁵ L. Alexander Popovics: *Das Geldwesen im Kriege, Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Weltkrieges, Österreichische und Ungarische Serie, Carnegie-Stiftung für Internationalen Frieden, Wien 1925., S. 123. und Tabelle I.*

Reichsbank érckészlete 1914—1918

millió márká

1914. június 30.	1914. dec. 31.	1915. június 30.	1918. dec. 31.
1630	2.130	2.434	2.282

Banque de France aranykészlete* 1914—18

millió frank

3976	4159	3927	3440
------	------	------	------

*a külföldön őrzött arany kivételével.

Angol hivatalos aranykészletek 1914—18

millió font

Angol banknál	39.9	69.5	52.—	79.1
Department of Currency notesnál	—	18.5	28.5	28.5
	39.9	88.—	80.5	107.6

Ezek után fejezzük ki indexszámokban a jegyforgalom szaporítását a világháború első évében, 1914—15-ben.

Jegyforgalom szaporítása

1914. július 31—1915 június 30.

(1914. július 31 = 100)

Német Birodalom	Franciaország	Nagybritannia
230	200	280

1914. július 31—1918 dec. 31.

1.120	520	1.370
-------	-----	-------

A pénzszaporítás a legkiadósabb Angliában volt, ahol a bankjegyforgalom 1914 előtt a készpénzkimélő forgalom közismert elterjedtségére való tekintettel rendkívül alacsony volt, hiszen mindössze 28.7 millió fontra rugott a 232 millió fontnak megfelelő 5.8 milliárd frankos francia bankjegyforgalommal szemben. Viszont Franciaországban, ahol legnagyobb volt a bankjegyforgalom, a pénzszaporítás aránylag kisebb mérvű volt, egyfelől az ország egy részének megszállása, másrészt pedig a pénzhalmozási szokás következtében. Békeidőkben ugyanis a forgalomba hozott érmék és bankjegyek egy része parlagon hevert, a világháborúban pedig az aranyérmék a Francia Bankhoz kerültek, míg a felhalmozott pénzjegyeket az áremelkedés csalogatta elő rejtekeikből. Angliában a világháború egy monetáris szervezeti elváltozást, a készpénzforgalom nagyszabású kiterjedését vonta maga után és ez a változás állandónak bizonyult. A mostani háború kezdetekor már nem mutatkozott olyan óriási különbség az angol és a francia

³⁶ L. European Currency and finance id. kiadvány 522. l. köv., 470. l. köv. és 442. l. köv. és

Georges Lacout: Le retour à l'étalon or, la politique monétaire de l'Angleterre (1914—1926) Paris, 1926. 32. l.

jegyforgalom között. Alanti adatokból kivehető, hogy 179 frank = 1 font körüli váltóárfolyamon, amely a német-lengyel fegyveres viszály előtt huzamosabb ideig fennállott, a Francia Bank jegyforgalma 790 millió fontnak felelt meg, az 529 millió fontnyi angol jegyforgalommal szemben.

Jegyforgalom

1929. végétől a háború kitöréséig.

Reichsbank			
millió márká			
1929. é. v.*	1932. é. v.	1938. é. v.	1939. augusztus végén
5.043	3.560	8.223	10.907
Bank of England			
millió font			
369.7	362.6	488	529.5
Banque de France			
milliárd frank			
68.5	85.—	110.9	142.4

Jegyforgalom

1939. július végétől 1940. május végéig.

Reichsbank ^{37a}		
milliárd márká		
1939. július**	1939. augusztus**	1940. május**
8.9	10.9	12.5
Bank of England		
millió font		
510.9	529.5	556.8
Banque de France		
milliárd frank		
123	142	167

* év végén.

** hónap végén.

A jegyforgalom fejlődését — 1914-től eltérőleg — a mostani fegyveres mérkőzés szempontjából évekre visszamenőleg kell vizsgálnunk. 1914 előtt ugyanis a bankjegyforgalom lényeges eltolódásokon nem ment át. Közvetlenül a háború kitörése

^{37a} A Birodalmi Bank jegyforgalmán kívül figyelembe veendő a Rentenbankschein-forgalom is, amely azonban 1940 tavaszáig minősze 600 millió márkával emelkedett. (L. Hans Herbert Hohlfeld: Kriegsfinanzierung und Kreditwirtschaft, Weltwirtschaftliches Archiv, 51 Bd. H. 3. Mai 1940, 546 l.)

Ezek a jegyek viszont főként 1, 2 és 5 márkás címletekben kerültek kibocsátásra, úgyhogy váltópénz jellegével bírnak. Minthogy pedig a többi hadviselő félre vonatkozólag a váltópénzforgalomról újabb részletes adatok nem állanak rendelkezésünkre, fenti összeállításban a Járadékbank jegyeit sem vehettük számításba.

előtt a német bankjegyforgalom július havában 502 millió márkával emelkedett ugyan, de egészében véve az 1911-ben fennállott átlagos 1660 millió márkás és az 1911 évvégi 29.1 millió fontos és 5.3 milliárd frankos bankjegyforgalommal szemben 1914 derekán a jegyforgalom a szóbanforgó három államban nem tüntetett fel nagyarányú változást. Viszont 1939 szeptember 1 előtt a pénzforgalom messzemenő eltolódásokon ment át, egyfelől az 1929–33. évi világválság, másfelől pedig a felfegyverkezési gazdaságnak a békeévekbe való visszanyúlása folytán. A világdepresszió ugyanis a pénzforgalom összezsugorodását és egyben példátlan munkanélküliséget idézett fel. Amikor a nemzeti szocializmus a világválság mélypontján uralomra jutott és megkezdte a felfegyverkezést, a parlagon heverő termelő tényezőknek (köztük 6 millió munkanélkülinek) latbavetése a termelés és a pénzforgalom párhuzamos, inflációtól mentes kiterjesztését tette lehetővé. Ezt nevezte el a német birodalmi pénzügyminiszter kompenzációs hitelkiterjesztésnek.^{37b}

Termelési indexek.³⁸

1929. = 100

	1933.	1939. II. negyede.
Német Birodalom:	61	135
Nagybritannia: (Board of Trade:)	88	124
Franciaország:	81	90

Az idényszerű behatások kikapcsolásával.

A termelés kiterjesztésének megfelelően a Német Birodalomban a legjelentősebb a pénzforgalom növekedése a világválság mélypontja óta. 1933-tól 1938. végéig több mint megkétszereződött a német jegyforgalom, viszont 1929-el szemben az emelkedés nem tesz ki többet 64%-nál. Az emelkedés tehát valóban arányos volt. Hiszen a XIX. század konjunkturális fellendülései során nem egyszer még Angliában is megkétszereződött a bankjegyforgalom, anélkül, hogy a termelés csak megközelítőleg is olyan mértékben emelkedett volna, mint a német felfegyverkezési gazdaság idején. 1938-ban azután a Birodalom gyarapodása az Anschluss és a Szudéta-föld visszacsatolása révén maga után vonta a pénzforgalom növelését. Még francia részről is elismerték, hogy az 1939. májusi 10.7 milliárd márkás jegyforgalom a Birodalom nagyságához mérten távolról sem volt túlzott.³⁹ 15 frankos váltóárfolyamon

^{37b} L. W. Prion: Das deutsche Finanzwunder. Die Geldbeschaffung für den deutschen Wirtschaftsaufschwung, dritte unv. Aufl. Berlin, 1938. 67. l.

³⁸ L. Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése, lezárattott 1940. febr. 29.-én, 45. sz. 22. l.

³⁹ L. Henry Laufenburger: La vie économique en Allemagne, Revue d'Economie Politique, 53. Année, Sept. à Déc. 1939. No. 5–6., 1602. l. köv.

ugyanis a német jegyforgalom 160 milliárd franknak, a tényleges vásárlóerőnek megfelelő 10 Pfennig = 1 frank árfolyamon⁴⁰ pedig 107 milliárdnak felelt meg akkor, amikor a Francia Bank jegyforgalma 120 milliárd frankot tett ki. A háború kitörése azután minden államban a pénzforgalom szaporítását idézte fel, de ennek a mérve kisebb volt, mint 1914–1915-ben, egyrészt a nagyobb felfegyverkezési felkészültség folytán, másrészt pedig azért is, mert időközben jobban kitapulták a pénz irányításának művészetét. A jegyforgalom ugyanis 1939. július végétől 1940. május végéig Németországban 39%-kal, Franciaországban 35%-kal és Angliában 9%-kal gyarapodott. Hogy Angliában egészen a franciaországi csatáig kisebb volt a pénzszaaporítás, az csak a felfegyverkezési versenyben való lemaradásának és a sokáig fennállott kiterjedt munkanélküliségnek volt tulajdonítható.

4. A pénzforgalom kisebbmértvű emelkedése 1940. nyaráig – 1915. hasonló időszakához képest – annak a jele, hogy a háborús adóprés a mai világégés közepette jobban működött, mint azelőtt. Ez áll különösen a Német Birodalomra és Angliára, sőt bizonyos fokig Franciaországra is. Ami azonban az előzetes felfegyverkezési korszakot illeti, itt már Franciaország gyengén szorította meg az adócsavart.

A Harmadik Birodalom Hitler vezér és kancellár kijelentése szerint 1933-tól a háború kitöréséig 6 év alatt 90 milliárd márkát költött felfegyverkezésre. És ennek a gigantikus összegnek kétharmadát fedezte a Birodalom adókból s csupán egyharmadát kölcsönökből.⁴¹ Németország adóbevételei 1932–33-ban 6646 millió márkát tettek ki, 1938–39-ben pedig már 17.690 millióra rugtak, vagyis 266%-kal emelkedtek.⁴² A bevételek emeléséhez főként a társulati adó (Körperschaftssteuer), a jövedelmi és a forgalmi adó járult hozzá. A társulati adó hozadéka ugyanis ezen idő alatt 105-ről 2047 millió márkára, a jövedelmi adóé⁴³ 543-ról 3165 millióra, a forgalmi adóé pedig 1354-ről 3356 millióra szökött fel. A Német Birodalom adósságainak alakulásáról pedig alanti adatok számolnak be.

⁴⁰ L. Probleme der Kriegsfinanzierung in Frankreich, Institut für Konjunkturforschung, Wochenbericht 13. Jg., Berlin, 20. Januar 1940. Nr. 1/2, 3. l.

⁴¹ L. Hans Herbert Hohlfeld: id. értekezés, 530. l.

⁴² L. Fritz Lademann: Entwicklung des Steueraufkommens im Reiche, insbesondere bei der Einkommensteuer, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik Bd. 7. H. 2., 1939. 318. l. köv.

⁴³ A nemzeti szocializmus a régi, 1920. évi jövedelmiadó-törvény helyébe 1934. október 14.-én új törvényt hozott, amely lényeges egyszerűsítéseket vitt keresztül. L. v. Eheberg-Boesler: Grundriss der Finanzwissenschaft 7. Aufl., neu bearbeitet, Leipzig, 1936., 112. l.

A Német Birodalom összes adóssága.

Millió márká

1933. március 31.⁴⁴1939. augusztus 31.⁴⁵

12.823

34.131

Az emelkedésnek egy jelentős hányada a rövid lejáratú adósságokra esett.

A Német Birodalom rövidlejáratú belföldi adóssága.⁴⁶

Millió márká

1932. december 31.

1939. július 31.

1390

7937

Németországnak nagy előnye volt, hogy a felfegyverkezéshez aránylag kis belső adóssággal fogott hozzá. A felfegyverkezési gazdaság finanszírozásában azután a „Wiederwehrhaftmachung“ nyílt proklamálásától, vagyis 1935 március havától fogva k t izben is számottevő változás ment végbe.⁴⁷ Egészen 1938. tavaszáig jegybankképes külön váltókkal (Sonderwechsel)⁴⁸ történt az előfinanszírozás és a függő adósság részben adókból fizettetett vissza, részben pedig a tőkepiacon konszolidáltatott. A növekvő hadikiadások folytán azonban áremelkedési irányzat kezdett érvényesülni. Ennélfogva 1938. március havában Schacht kezdeményezésére a külön váltók kibocsátását beszüntették és 6 havi lejáratú Lieferschatzanweisungen rendszerére tértek át. Ezek az utalványok, amelyeket a Birodalom a szállítók fizetésére használt fel,⁴⁹ nem számíthatók le, de lombardírozhatók a jegybanknál — a váltóleszámítolási kamatlábnál magasabb előlegezési kamat mellett. A kincstári szállítási utalványok tehát a hitelkiterjesztést szűkebb keretek közé szorították, ennek következtében azonban a tőkepiacon a feszültség jelei kezdtek mutatkozni,⁵⁰ noha a külön váltók részben jegybankhitellel váltattak be a magánbankok és vállalatok tárcájából.⁵¹ Ekkor Funk birodalmi gazdasági miniszter és

⁴⁴ L. W. Prion: Das deutsche Finanzwunder, id. munka 93. l.

⁴⁵ L. Wirtschaft und Statistik 1939. 1. und 2. November-Heft, 728. l.

⁴⁶ L. Wirtschaft und Statistik 1940. 2. Mai-Heft, 156. l.

⁴⁷ L. G. Albrecht: Der neue Finanzplan, Finanzarchiv N. F. Bd. 7., H. 1. 1939. 147. l. köv.

⁴⁸ Ezek a váltók nem szerepelnek az államadósságról szóló kimutatásban.

⁴⁹ L. W. Prion: Das deutsche Finanzwunder, id. munka 106. l. köv.

⁵⁰ L. Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung, 14. Jg., 1939/40. H. 1. N. F. Institut für Konjunkturforschung, Berlin, 29. l. köv.

⁵¹ L. u. o. 45. l.

jegybankelnök 1939. március 20.-án új pénzügyi tervvel állott elő, amely a kinestári szállítási utalványok kibocsátását megszüntette és a Steuergutscheine rendszerére tért át. Egyidejűleg megkezdődött a szállítási utalványoknak a forgalomból való kivonása. Összegük jelentős volt. Az 1938. április 1.-től kibocsátott mintegy 4 milliárd márka nem-kamatozó kinestári utalvány legnagyobb része szállítási utalványokból állott.⁵² Az új adójegyek lényegesen eltérnek a Papen-féle adójegyektől. Két típus került kibocsátásra; az I. számú kamatmentes 6 havi lejáratú, a II. számú pedig 3 évi lejáratú és évi 4%-kal (kamatos kamat nélkül) kamatozik. Az állam szállítóinak 40% erejéig fele-fele arányban I. és II. számú adójegyekkel fizetett, amelyek lejárat után, tehát a kibocsátásuktól számított 7-ik, illetve 37-ik hónapban adó- és vámfizetésre használhatók fel. De az adófundation kívül még más teljesítményeket is végeznek az adójegyek. A szállítók maguk is jogosultak ipari szállítóiknak 40% erejéig adójegyekkel fizetni. Az adójegyek tehát pénzhelyettesítőkké váltak „a termelés körén belül”.⁵³ Azonkívül a vállalkozók az I. számú jegyeknek értékpapírtárcájukban való tartása esetén adókedvezményeket (Bewertungsfreiheit) élveznek. Igen találó az a jellemzés, hogy az I. számú Steuergutscheine „rövid lejáratú, pénzszerű, befektetési jelleggel bíró értékpapírok”.⁵⁴ A háború elején azonban mult év november 1.-től kezdve az adójegyek kibocsátása véget ért. Összesen 4,8 milliárd márka névértékű adójegy került forgalomba.⁵⁵ Az árfolyamérték eleinte a névérték felé is emelkedett, de később 2–5%-os disagio keletkezett, ami a fizetésül való továbbadást serkentette. Végül is azonban a tőkepiac szívta fel őket, úgyhogy nagyrészt befektetési értékpapirokká váltak.⁵⁶ 1940. április 1.-től kezdve azután az elfogadási kényszert megszüntették és így az adójegyek fizetőeszköz-jellegüket elvesztették. Állaguk az adóba való beszámítás révén csökkent. 1940. februárban az I. számú adójegyek állaga 1914,6 millióra szállt le, míg a II. számúakból 2405,6 millió volt forgalomban.⁵⁷

Az angol felfegyverkezési előirányzatok és a tényleges kiadások a következő képet nyújtják.

⁵² L. u. o. 38. l.

⁵³ L. G. Albrecht: id. értekezés 153. l.

⁵⁴ L. Bank-Archiv, Jg. 1940., 15. Februar, Nr. 4., 67. l.

⁵⁵ L. Bank-Archiv, Jg. 1940., 1. April, Nr. 7., 123. l.

⁵⁶ L. Bank-Archiv, Jg. 1940., 15. Februar, Nr. 4., 67. l.

⁵⁷ L. Wirtschaft und Statistik 1940. 1. und 2. April-Heft, 20. Jg., Nr. 7–8., 115. l.

Angol honvédelmi előirányzatok és kiadások.

Év	Millió font	
	Előirányzatok ⁵⁸	Netto-kiadások ⁵⁹
1934—35.	120.8	113.9
1935—36.	146.2	137
1936—37.	195.2	185.9
1937—38.	286.5	278
1838—39.	378	400

Az angol honvédelmi kiadások eszerint 1938-ig visszamaradtak az előirányzatok mögött. Csak 1938—1939-ben haladták meg a tényleges kiadások az előirányzatot. Az 1939—40. évi előirányzat eredetileg 590 millió honvédelmi kiadással számolt, de már 1939. július havában 747 millióra emelték fel a felfegyverkezési kiadások összegét. Ha feltételezzük, hogy ebből az 1939/40. év első 5 hónapjára kerekén 300 millió font esett, akkor az ellenségeskedések megkezdése előtt 1400 millió fontot tehettek ki az angol felfegyverkezési kiadások. Az angol nemzeti kormány már az 1935. évi választásokon a felfegyverkezés programjával nyerte el a többséget, de a felfegyverkezés üteme csak 1937. februárban tette szükségessé az első 400 milliós honvédelmi kölcsön bejelentését.⁶⁰ Ez a kölcsön 5 évre 80 millió fontos részletekben kellett volna, hogy kibocsátásra kerüljön, ami valóban szerény programnak volt nevezhető a német és olasz erőfeszítésekhez mérten.⁶¹ 1939. tavaszán azután a honvédelmi kölcsön keretét 400 millióról 800 millió sterlingre emelték fel és ezen időpontban a már elhelyezett Defence Loans and Bonds összege £ 180 millióra rugott.⁶²

Adóemelésekre egészen 1939-ig alig került sor. Az 1931/32. pénzügyi évben a jövedelmi adó alaptétele 5 sh volt. Közben leszállították 1934-ben 4 sh 6 d-re, majd 1936-ban 4 sh 9 d-re, 1937/38-ban pedig újból 5 d-re emelték. 1938/39-re azután 5 sh 6 d-ben szabták meg az alaptételt. Chamberlain ugyan a rendkívüli kiadások fedezésére 1937-ben kísérletet tett arra, hogy a világháborúban bevezetett Excess Profit Duty-t National Defence Contribution néven felelevenítse, de a „gazdag emberek lázadása“ (Rich Men's Revolt) és a szocialisták rövidlátó ellenzékieskedése folytán a javaslatot eredeti formájából kivették, úgyhogy a nemzetvédelmi hozzájárulás végeredményben nem, mint eredetileg tervezték, elsősorban a felfegyver-

⁵⁸ L. Deutschlands Wirtschafts-lage an der Jahreswende 1938/39., überreicht von der Reichskredit-Gesellschaft Aktiengesellschaft, Berlin, als Manuskript gedruckt, Berlin, Anfang Januar 1939., 36. l.

⁵⁹ L. The Economist, London, Budget Supplement, Apr. 9. 1938. és The Economist, London, Sept. 30., 1939. 592. l. köv.

⁶⁰ L. Paul Einzig: World Finance 1935/37. London 1937. 289. l. köv.

⁶¹ L. Paul Einzig: World Finance 1937/38. London 1938. 124. l.

⁶² L. The Economist, London, The Budget, April 15 1939. 142. l.

kezési nyereségeket, hanem csak általában a társulati nyereséget sujtotta.⁶³ A nemzetvédelmi hozzájárulás hozadéka 1937/38-ban még csak £ 1.4 millió, 1938/39-ben azonban már £ 21.9 millió volt, és 1939/40-ben 26.9 millióra emelkedett.

A francia felfegyverkezés 1936-tól kezdve fokozódott erősebb ütemben. A berlini Institut für Konjunkturforschung 1936-ra, 1937-re és 1938-ra ezeket a költségeket 16, 24. és 30. milliárd frankra, összesen tehát 70 milliárdra, az 1939. évi összes tényleges kiadásokat pedig legfeljebb 160 milliárdra becsülte.⁶⁴ Ha hozzávetőlegesen feltételezzük, hogy ebből az összegből az 1939. pénzügyi év első 7 hónapjában 60 milliárd frankot fordított Franciaország hadi kiadásokra, akkor 1936-tól a háború kitöréséig a francia felfegyverkezési költségek mintegy 130 milliárd frankot tehettek ki. A frank váltóárfolyam-ingadozásai miatt a francia felfegyverkezési kiadásoknak fontra való átszámítása — különösen 1936-ra és 1937-re — csak többé-kevésbé önkényesen mehet végbe. Vegyük mindazonáltal alapul az 1936 szeptemberi, illetve az 1937 júniusi devalváció után kialakult frank 105, illetve frank 132.85 árfolyamot. Aránylag a legkönnyebb egységes átszámítási kulcsot választani 1938-ra és 1939-re vonatkozólag, mert az 1938. májusi Daladier-féle leértékelés a frank váltóárfolyamának alsó határát frank 179=1 fontban állapította meg és ettől kezdve egészen a fegyveres viszály kirobbanásáig a font jegyzése valóban fr. 179 körül ingadozott. A szóbanforgó árfolyamok alapján a felfokozott francia felfegyverkezési kiadások 1936. elejétől 1939. szeptember haváig mintegy 840 millió fontnak feleltek meg, amiből 1936-ra 150, 1937-re 180, 1938-ra 170 és 1939 első 8 hónapjára 340 millió fontsterling esett. Míg az angol kiadások már 1937-ben emelkedtek az előző évvel szemben, addig Franciaországban a bizonytalan valutapolitikai helyzet és az ezzel összefüggő belpolitikai nehézségek folytán csak 1938-ban észlelhető hasonló mérvű növekedés. Amellett Franciaországban az infláció már a felfegyverkezési gazdaság idején is tetemes szerepet játszott a költségek finanszírozásában. Ezt Reynaud is beismerte, amidőn múlt év végén tartott budget-beszédében⁶⁵ leszögezte, hogy az 1936., 1937. és 1938. években 20–20 milliárd frankot ért el a pénzszaporítás és ennek következtében a párisi kiskereskedelmi árak 25%-kal, 22%-kal, illetve 10%-kal emelkedtek. Ellenben 1939-re nézve túlságosan szűkszavúan nyilatkozott, mert csupán az áremelkedés megállásáról és az adóbevételek növekvő irányzatáról beszélt, pedig ebben az

⁶³ L. Paul Einzig: *World Finance 1937–38*, id. munka, 127 l. köv. és 132. l. köv.

⁶⁴ L. Probleme der Kriegsfinanzierung in Frankreich, Institut für Konjunkturforschung, id. Wochenbericht, 2. l. köv.

⁶⁵ L. Le Temps, 1939. december 29-i sz., 4 l.

évben a Francia Bank jegyforgalma 110-ről 149 milliárdra szökött fel.⁶⁶ A felfegyverkezést Franciaország egészen 1939-ig nagy mértékben pénzszaporításból és kölcsönökből fedezte. 1937-ben 16.7 milliárd frankot, 1938-ban pedig 20 milliárd frankot ért el az állami kibocsátások összege.⁶⁷ Nagyobb adóemelésekre csak 1938-ban került sor. Ez év május havában a kivételes nemzeti hozzájárulás (Contribution Nationale Exceptionnelle) 8%-kal emelte a legtöbb adó kulcsát.⁶⁸ De még számottevőbbek voltak az 1938. november havában bekövetkezett adóemelések. Ekkor vezették be Franciaországban a rendkívüli nemzeti hozzájárulást (Contribution Nationale Extraordinaire), amelynek kulcsa 2% a kereseti adóknál. Továbbá meghonosították a vállalkozói nyereséget terhelő munkatöbbletadót, a jövedelmi adót 1939-re 30%-al emelték, 1939. július havában pedig a felfegyverkezési nyereség adóját vezették be. De ezek a rendszabályok már nem is annyira a felfegyverkezési, mint inkább a hadigazdaságban éreztették hatásukat.

5. Ezek után térjünk át a felfegyverkezési gazdaság pénzügyeiről a hadigazdaság pénzügyeire. Kezdjük a kiadásokkal!

Összes kiadások fedezése Nagybritanniában.⁶⁹

Év	Kiadások	Fedezet módja	
	millió font	folgó bevételekből	Kölcsönökből
1914—15.	577	29.8%	70.2%
1915—16.	1559	21.6%	78.4%

Az egész 1914—18-as időszakban a hadikiadásoknak adóval fedezett hányada Nagybritanniában kerekén 25%,⁷⁰ illetve újabb számítások szerint 27—28%⁷¹ volt. Ezekre az eredményekre a pénzügyi írók a háború alatti összes bevételeknek az összes kiadásokkal való szembeállítására alapján jutottak el, le-

⁶⁶ L. La Banque de France en 1939., id. közlemény, 43. és 47. l.

⁶⁷ L. Le Budget, la Trésorerie et la Dette publique, par..., Revue d'Economie politique, 53 Année, Mai-Août 1939., Nr. 3—4, 993 l., köv. és Probleme der Kriegsfinanzierung in Frankreich, Institut für Konjunkturforschung, id. Wochenbericht, 8 l.

⁶⁸ L. Louis Trotabas: La législation fiscale, Revue d'Economie politique, id. sz. 1002. l. köv.

⁶⁹ L. W. Prion: Steuer- und Anleihepolitik in England während des Krieges, Berlin, 1918. 22. l. és

Frank L. Mc Vey: The financial history of Great Britain, 1914—18, Preliminary Economic studies of the war, Carnegie Endowment for International Peace, New-York 1918. 46. l.

⁷⁰ L. Ernest Ludlow Bogart: War costs and their financing. A study of the financing of the and the after-war problems of debt and taxation, New-York, 1921. 235 l. köv.

⁷¹ L. E. F. M. Durbin: id. munka 115. l. és

Walther Hoffmann: Probleme der englischen Kriegsfinanzierung, Weltwirtschaftliches Archiv 51. Bd. 1940. H. 3. 574 l. köv.

mondva arról, hogy különválasszák a polgári kiadásokat a szűkebb értelemben vett hadi kiadásoktól. Egy másik módszer szerint az összes háború alatti kiadásokból és bevételekből le kell vonni a háború előtti normális bevételek és kiadások összegét és így adódik a tiszta háborús költségvetés.⁷² Meg kell jegyeznünk, hogy ennek az eljárásnak is meg van a maga gyengesége, mert abból a feltevésből indul ki, hogy a megelőző békeév vagy békeévek kiadásai és bevételei irányadók a polgári kiadásokra nézve a háború tartama alatt is. Nyilvánvaló, hogy ez a feltevés merész, különösen a dologi kiadásokra vonatkozólag, ahol az áralakulás még a legszigorúbb szabályozás esetén is — már csak a világpiaci áremelkedésre való tekintettel is — érezteti hatását. Mindazonáltal az előző világháborúra nézve meglehetősen elterjedt ez a módszer, amelynek alapján az angol háborús kiadások fedezése a következő képet nyújtja:

Tiszta hadi kiadások fedezése Nagybritanniában.⁷³

Év	1914—18-ban.		
	Kiadások millió font	Fedezet módja folyó bevételekből	kölcsönökből
1914—15.	449	9.8%	90.2%
1915—16.	1357	10.2%	89.8%
...	...	...	...
1914/15—1918/19.	8803	19.7%	80.3%

Egy harmadik módszer is alkalmazható, de csakis akkor, ha a kérdéses hadviselő állam összes háborús kiadásait kölcsönökből fedezte. Ez volt a helyzet Franciaországban a világháborúban. Ennek folytán a francia hadi kiadásokat az 1914—18. években számos pénzügyi író egyszerűen azonosította az államadósság háború alatti növekedésével, amely 140 milliárd frankot tett ki. Ez az összeg tényleg csaknem teljesen megegyezik a tiszta hadi kiadásoknak a második metódus szerint számított összegével. (140—150 milliárd frank.⁷⁴) Ez az eljárás azonban ma már nem jön figyelembe, mert az adócsavart nemcsak a mostani fegyveres mérkőzés során, hanem már az azt megelőző felfegyverkezési gazdaság korában is sokkal jobban megszorították, mint az előző világégés korában.

⁷² L. E. L. Bogart: Direct and indirect costs of the great war, New-York 1919, különösen 118. l. és

U. a. War costs and their financing, id. munka 82. k. és 105. l. és Gaston Jéze: The war expenditure of France, in „The war finance of France“, Economic and social history of the world war, Translated and abridged series, Carnegie Endowment for International Peace, New-Haven 1927. 6. l. köv.

⁷³ L. W. Prion: Steuer und Anleihepolitik in England, stb. id. munka 23. l. és

Robert Knauss: id. munka 176. l.

⁷⁴ L. Gaston Jéze: id. munka 9. és 13. l.

Végül érdemes megemlíteni, hogy még egy másik módszer is lehetséges, t. i. az, hogy a hadiadósság kamatszolgáltatást a tiszta hadi költségvetés kiadási és bevételi oldalából egyaránt levonjuk, mert ezek a kamatok a rendes bevételekből fedezendők, nem pedig új kölcsönökből.⁷⁵ Ez a számítási mód azonban túlságosan szigorú és ily módon a legkedvezőtlenebb fedezeti arányhoz vezet el, mert abból indul ki, hogy a hadiadósságok kamatait az állam a jövőben kizárólag rendes bevételekből fogja fedezni, holott a háború után rendkívüli bevételekre, különösen vagyonadókra is sor kerülhet, amelyek magának az adósságnak az állagát is csökkenthetik. Amellett figyelmen kívül hagyja azt is, hogy békés időkben a kedvező konverziós lehetőségek mérsékelhetik a kamatterhet. Mivel ezek a tényezők alig mérlegelhetők, ez a módszer elejtendő. A többi közül a második látszik a legmegfelelőbbnek. Minthogy azonban egyfelől a polgári kiadásokat a szűkebb értelemben vett hadi kiadásoktól a háború tartama alatt sokszor nehéz különválasztani,⁷⁶ másfelől pedig csupán költségvetési előirányzatokkal, sőt nem egyszer csak hadihitel-megszavazásokkal, illetve becslésekkel állunk szemben, a most folyó háború szempontjából ezidőszert főként az első nyers módszer jöhet figyelembe, amely az összes folyó bevételeket állítja szembe az összes kiadásokkal. A világháborút illetőleg azonban a tiszta hadikiadások fedezeti módja is nagyjában és egészében tisztázva van.

Tiszta hadikiadások fedezése.⁷⁷

	1914—18. Folyó bevételekből	kölcsönökből
Nagybritannia	19.7 ⁰ / ₀	81.3 ⁰ / ₀
Német Birodalom	6 ⁰ / ₀	94 ⁰ / ₀
Franciaország	—	100 ⁰ / ₀

Az a körülmény, hogy 1914—18-ban Angliában volt a legkedvezőbb a pénzügyek helyzete, több okra vezethető vissza. Tőkegazdagságán és hatalmas külföldi tőkebefektetésein kívül közrejátszott az a hosszantartó gyarmati hadjáratai során kialakult pénzügyi hagyománya is, hogy az adókat nyomban a háború elején emelje. Ellenben Franciaországban 1914 előtt a szabadelvű pénzügyi elvekhez való merev ragaszkodás volt a legfőbb oka az államháztartás kedvezőtlen helyzetének. A háború elején azután leggazdagabb tartományai német megszállás alá kerültek és ez a körülmény a világháború kezdetén lehetet-

⁷⁵ L. W. Prion: *Steuer und Anleihepolitik in England* stb. id. m. 23. 1. köv.

⁷⁶ L. The Economist, London. The Budget Supplement, Apr. 13. 1940. 4. l.

⁷⁷ L. Robert Knauss: id. munka 175. l. köv.

lenné tette és később is kétségtelenül megnehezítette volna, hogy lényeges adóemlésekhöz folyamodjon. Ami Németországot illeti, a Birodalom szervezete 1914-ben távolról sem volt olyan egységes, mint manapság. A föderalizmus rendszere folytán a Birodalom legfőbb rendes bevételeit a közvetett adók, a vámok és az illetékek alkották, a deficitet pedig rendszerint a tagállamok hozzájárulása fedezte.⁷⁸

De egész kontinentális Európában bizonyos könnyelmű pénzügyi légkört teremtett az a körülmény is, hogy szinte mindenki meg volt győződve arról, hogy a háború már csak súlyos pénzügyi terhei folytán sem tarthat soká, a hadi költségeket pedig amúgy is a legyőzött fogja végső fokon viselni. Európában a napoleoni háborúk óta nem volt olyan általános fegyveres viszály, amelynek során a nagyhatalmaknak éveken át minden erejük megfeszítésével kellett volna küzdeniök a nemzeti létért. 1914-ben katonai szempontból nyilván 1870–71 példája lebegett a hadviselő felek szemei előtt. De a történelem nem mindig ismétli meg önmagát. Napjainkban minden jel arra vall, hogy az 1870/71-es események óriási arányokban kelnek újra életre. holott 1914-ben nem vált valóra az a várakozás, hogy a döntés nem várathat sokáig magára. A világháború elején, mint láttuk, Anglia volt ebben a tekintetben az egyetlen kivétel.

A mai adóterhekhez viszonyítva Anglia világháborús pénzpolitikája enyhének tűnik fel, de akkoriban az angol adófizető volt a „Steuerpatriotismus“ mintaképe.⁷⁹ A liberális gazdasági felfogás is hozzájárult ahhoz, hogy a világháborúban az adó sokkalta kisebb szerepet játszott, mint a jelenlegi háborúban. 1914–18-ban a mostani adóterhek elviselhetetlennek tűntek volna fel. Ahogy az egyik pénzügyi író mondta, „a népesség hangulatát“ megrendíthetné, ha a háború okozta kedvezőtlen gazdasági helyzetben még a fogyasztási adók emelésére is sor kerülne.⁸⁰ Más szóval akkor még kevésbé mertek nyíltan szembenézni a háború gazdasági súlyával, mint mostanság. Azóta nagyot változott a világ. Hol vagyunk ma már Heinrich Dietzel merev tételétől, amely úgy szól, hogy háborús időkben „Hände weg von der Steuerschraube“!⁸¹ A háborús és háború utáni infláció tapasztalatai még olyan élénken élnek a világháborús nemzedék emlékezetében, hogy manapság minden józan ember tiszt-

⁷⁸ 1913/14-ben a Birodalom 1.66 milliárd márkás összes bevételeiből — a Wehrbeitrag kivételével — 0.85 milliárd esett a Matrikularbeiträge-re.

L. Otto Barbarino: Steuerpolitik im Kriege. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Ed. 150. H. 6. Dez. 1939. 668. l.

⁷⁹ L. W. Prion: Steuer- und Anleitepolitik in England stb. id. munka 22. l.

⁸⁰ L. Ernst Mayer: Über die Deckung der Kriegsausgaben mit besonderer Berücksichtigung Deutschlands, Österreich-Ungarns, Englands, Frankreichs und Italiens. München 1916. 24. l.

⁸¹ L. Ernst Mayer: id. munka 9. l.

tában van vele, hogy a pénzhígítás a legigazságtalanabb és legveszélyesebb burkolt adó, amelyet éppen a munkások és tisztviselők sínylenek meg legjobban, mert az inflációs áremelkedés vég nélküli körforgásában a bérek és fizetések szükségszerűen le kell, hogy maradjanak. A nemzeti termelés nagy részének hadi célok szolgálatába állítása szükségszerűen a fogyasztás megszorítását vonja maga után. Ennek a felismerésnek tulajdonítható, hogy napjainkban már a hadi gazdaság frontján is olyan elszántság uralkodik, mint a tűzvonalban. Ezt bizonyítja a hadi kiadások adóval fedezett hányadának erős emelkedése, amely a rendelkezésre álló, részben hiányos adatok alapján is kétségtelenül megállapítható. Pontosabb adatok ebben a vonatkozásban csak az angol pénzügyekre vonatkozólag tételnek közzé. A német hadi kiadásokról a lengyel-német háború óta közvetlen adatokkal nem rendelkezünk, de az adóbevételekről és az államadóságról szóló kimutatások számos támpontot nyújtanak. Viszont a francia hadi kiadásokról még becsléseket is nehéz felállítani, amint azt még a londoni Economist is leszögezte.⁸² Nagybritanniában az állami kiadások az 1939/40 pénzügyi évben, amelyből 5 hónap esett a háborúra, összesen 1820 milliót tettek ki.⁸³ Ebből 1049 milliót folyó bevételekből, 761 milliót pedig kölcsönből teremtettek elő, vagyis a fedezet 58% erejéig adóból, 42% erejéig pedig kölcsönökből állott.

A Német Birodalomban az 1939/40 csonka háborús év utolsó hónapjaiban a hadi kiadások 3–4 milliárd márka körül mozoghattak. Franciaországra nézve pedig már előre becsültuk, hogy a berlini Institut für Konjunkturforschung 1939-re az összes kiadásokat legfeljebb 160 milliárd frankra teszi. Az 1940 évi francia költségvetési előirányzat azután a rendes polgári kiadások összegét — mindenesetre a polgári minisztériumok háború okozta kiadásait is beleértve — 79 milliárd frankban, a hadi kiadásokat pedig 239 milliárdban szabta meg.⁸⁴ Jecht a Reynaud által benyújtott 1940. évi háborús költségvetési előirányzatot pénzügyi blöffnek nevezte el,⁸⁵ mert a francia nemzeti jövedelemmel nem áll arányban. A Südost-Economist végeredményben a következőképpen foglalja össze a folyó évi előirányzatokat, illetve becslés szerint várható összes kiadásokat, a fedezeti módok feltűntetésével:⁸⁶

⁸² L. The Economist, London, March 16, 1940. 457. l. köv.

⁸³ L. The Economist, London, The Budget Supplement, Apr. 13, 1940. 1. l. köv.

⁸⁴ L. Le Temps 1939 dec. 29. sz. 3. l. köv. és dec. 31. sz. 2. l. köv. A francia költségvetés nehezen áttekinthető voltára nézve l. Probleme der Kriegsfinanzierung in Frankreich, Institut für Konjunkturforschung, id. Wochenbericht 1–10. l.

⁸⁵ L. Horst Jecht: id. értekezés 472. l.

⁸⁶ L. Finanzierung der Rüstungskosten c. cikket, Südost-Economist, Budapest, 2. J. No. 11. 24 Mai 1940. 2. l.

Előirányzat, ill. becslés	Német Birodalom ⁸⁷		
	Kiadások milliárd márka	Folyó bevételekből	Kölcsönökből
1940—41.	48	50 ⁰ / ₀	50 ⁰ / ₀
	Nagybritannia		
	millió font		
1940—41.	2667	46 ⁰ / ₀	54 ⁰ / ₀
	Franciaország		
	milliárd frank		
1940.	328	24 ⁰ / ₀	76 ⁰ / ₀

Ezen összeállítás alapján elmondhatjuk, hogy ebben a háborúban már az egész vonalon az úgynevezett „semleges” fedezeti elv⁸⁸ (helyesebben vegyes fedezeti elv) jutott érvényre, amely nem biztosít kizárólagosságot a kölcsönöknek, hanem az adó fedezeti elvének is nagymértékben teret ad.

De térjünk még vissza az előző világgégés hadiköltségeire és nézzük a napi kiadások irányzatát.

Napi háborus költségek 1914—18-ban.⁸⁹

Időszak	Német Birodalom millió márka	Nagybritannia millió font	Időszak	Franciaország millió frank
1914 aug. 14 } 1915 márc. }	36	2.—	1914	43.9
1915 ápr. } 1916 márc. }	67	4.23	1915	63.1
.....	.....	.....	.....	.....
1918	146*	7.85**	1918	148

* 1918 április—december,

** 1918 április—szeptember

Napi háborus költségek 1940-ben, ill. 1940—41-ben.

(Becslés, ill. előirányzat)		
Német Birodalom	Nagybritannia	Franciaország
1940—41	1940—41	1940
millió márka	millió font	millió frank
132	7.3	899
		(kb. 122 millió 1914. évi frank)

⁸⁷ A londoni Economist (1940 március 16-i sz., 457. l.) pl. 275 millió fontra teszi a lehető maximális német háborús kiadásokat, a legutóbbi hónapok havi 250 millió fontnyi kiadásaival szemben. A maximális összeg tehát a folyóirat által alapulvett 15 márkás árfolyamon havi 4 ¹/₈ milliárd márkának felelne meg.

⁸⁸ L. Ernst Mayer: id. munka 15 l. köv.

⁸⁹ L. Robert Knauss: id. munka 87 l. köv.,

Gaston Jèze: id. munka 21. l. köv. és

Albin Huart: Finances de guerre comparées. Le change, le crédit, la situation économique et financière des Belligérants, Paris 1916, 2. l.

Ezek szerint az 1940, illetve 1940/41 évi költségvetési előirányzatok és becslések nem állanak messze az 1918 évi tényleges kiadások szintjétől. A reálköltségek persze más képet nyújtanának, mint a pénzköltségek, de amint azt a pénzpolitikai részben előrebocsátottuk, egy erőteljesen kiépített hadigazdaságban a pénz vásárlóerejének mérése rendkívüli nehézségekbe ütköznék. Ennélfogva téves látszatot keltene, ha úgy, mint normális időkben, azon az alapon akarnánk rámutatni a pénz vásárlóerejének háborús súlyedésére, hogy, teszem fel, a Labour Gazette megélhetési költségindexe 1918-ban 1914-hez képest 100-ról 250-re, Németországban pedig a nagykereskedelmi jelzőszám ugyanezen idő alatt 216-ra emelkedett.⁹⁰ Manapság pedig még nagyobb nehézségekkel járna a pénz vásárlóerejének megállapítása, mert a legutóbbi világháború tapasztalatai alapján hamarabb lebbentették fel a pénzfátyolt, a javak közvetlenebb szétosztásához folyamodva, úgyhogy a pénz 1940-ben valamennyi hadviselő államban már számos vonatkozásban csak a szétosztási kules szerepét játsza. Legfeljebb a háború kezdetét illetőleg lehet bizonyos összehasonlításokba bocsátkozni. Kézenfekvő ugyanis az az ellenvetés, hogy az 1939 évi font és márka nem azonos az 1914 évivel. A különbségek azonban az időközben bekövetkezett világpiaci áreltőlódások és valutáris változások dacára sem olyan nagyok, mint azt széles körökben feltételezni szokás. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha az amerikai árak alakulására vetünk egy pillantást. Az északamerikai árakat tekinthetjük ugyanis a világpiaci árak, szabatosabban a világpiaci szabadkörzetbeli árak jelképének, mert az Északamerikai Unió ma az egyetlen nagy aranyvalutás állam, épúgy mint 1920–1924-ben. Már most az 1923–29 időszakban a Bureau of Labor nagykereskedelmi jelzőszáma az 1913 évi árak másfélszerese körül mozgott. Viszont 1926 = 100 alapévből kiindulva a Munkaügyi Hivatal jelzőszáma 1939-ben 76-ra esett vissza. Ez azt jelenti, hogy 1939-ben az amerikai nagykereskedelmi árak nagy általánosságban 14%-kal voltak magasabbak, mint 1914-ben. Ami pedig a valutáris oldalt illeti, a fontsterling árfolyama 1939 ősze előtt csaknem 8 hónapon át 4.68 volt. Ez az árfolyam a régi 4.86 dolláros aranyparitásnál nem egészen 4%-kal volt alacsonyabb. A Német Birodalomban pedig a háború kitörése előtt még nem volt kiterjedt jegyrendszer, úgyhogy az árindexek a pénz vásárlóerejét tükrözték vissza, amelynek állandóságát egy határozott árpolitika biztosítja. Ellenben a francia frank paritása 1914 óta tudvalevőleg gyökeresen megváltozott. A frank értéksökkenését azonban nem szabad az aranyhoz viszonyí-

⁹⁰ A világháború alatt Németországban csak a nagykereskedelmi indexet számították ki.

L. A. Jessen: Finanzen, Defizit und Notenpresse 1914–1922. Berlin, 1913, Tafel V.

tani, mert jelenleg az arany egyoldalú sorsközösségben él a dollárral, már pedig Rooseveltt 1934 január végén a dollárt 41%-kal devalválta és ezzel az aranyat 69%-kal felértékelte.⁹¹ 1939 elejétől a háború kezdetéig pedig a dollár párisi átlagárfolyama Fr. 38 volt,⁹² holott az 1914 évi paritás 5.18 franknak felelt meg. Minthogy egyfelől háborús időkben a váltóárfolyamingadozások rendkívüli körülmények hatása alatt állanak, másfelől pedig a pénz belföldi vásárlóerejének méréséről is le kell mondanunk, a francia háborús költségvetési előirányzatnál, épp úgy mint a többenél, a fegyveres összetűzés előtti valutáris helyzetből indulunk ki. Ilymódon $\text{Fr. } 38 = 1 \$$ árfolyamon az 1940 évi francia költségvetési előirányzat 899 millió frankos összege — a régi paritás figyelembe vételével — megfelelne 122 millió 1914 évi franknak. Látjuk tehát, hogy a francia hadi kiadások 1940 évi előirányzat szerint ugyancsak nem álltak távol az 1918 évi napi kiadások pénzszerű szintjétől. A francia adatokat illetőleg azonban fentartással kell élni, minthogy az 1940 évi előirányzat a nemzeti jövedelemhez viszonyítva irreálisnak látszik. Ellenben a Német Birodalomra és Angliára nézve bizvást megállapíthatjuk, hogy az 1914 óta végbement hatalmas valutáris változások dacára az 1940 évi kiadások monetáris színvonala meglepő hasonlóságot mutat az 1918 évivel. Tehát hadigazdasági szempontból is helytálló az a tétel, hogy az 1940 esztendő 1918-nak felel meg.

Az előzetes felfegyverkezési gazdaság adó- és kölcsönpolitikájával már foglalkoztunk. Nézzük immár a szoros értelemben vett háborús pénzügyeket. A Német Birodalom annak ellenére, hogy a felfegyverkezési gazdaság idején hatalmas arányokban fokozta adóbevételeit, nyomban a háború kitörésekor új, érelyes adóemeléseket vitt keresztül.⁹³ A gerince az új háborús adózásnak az 50%-os jövedelmi adópótlék, amely a 2400 márkán felüli jövedelmeket terheli. Hozama évi 2.5 milliárdra, az új fogyasztási adópótlékok (bor, sör.) évi eredménye 1.3 milliárdra, az országok és községek háborús hozzájárulása pedig 1.5–1.7 milliárd márkára tehető. A hadiadókból, illetve adópótlékokból az országok és községek hozzájárulásából együttesen évi $5\frac{1}{2}$ milliárd bevétel, a polgári kiadások tervezett 50%-os leszállításából pedig 5–6 milliárd megtakarítás várható, ami az 1939/40 pénzügyi év szeptembertől áprilisig terjedő 7 háborús hónapjára 3 milliárd új adóbevételt és legalább 2 milliárd megtakarítást jelentene, a cseh-morva protektorátus figyelembevétele

⁹¹ A dollár aranytartalma ugyanis pontosan 100-ról 59.06%-ra csökkent, úgyhogy $\frac{100 \times 100}{59.06} = 169.32$, vagyis kereken 69% az arany felértékelési aránya.

⁹² L. La Banque de France en 1939, id. közlemény 37. l. köv. és 49. l.

⁹³ L. Otto Barbarino: id. ért. 664 l. köv., különösen 681. l.

nélkül. Az 1939 naptári év utolsó negyedében az adóbevétel már 6.3 milliárd márkára rugott, ami 1938 hasonló időszakával szemben 1.6 milliárd márkás többletnek felelt meg.⁹⁴

A mult év szeptemberi első angol háborús költségvetéssel már más alkalommal foglalkoztunk a Szemle hasábjain.⁹⁵ Itt elegendő utalni arra, hogy a jövedelmi adó alaptételét a csonka háborús évre 7 shillingre, 1940—41-re pedig már eleve 7 sh 6-d-re emelték, míg a jövedelmi különadó tételét 1939/40-re az addigi 9 shilling helyett 9 sh 6 d-ben szabták meg; továbbá 60%-os Excess Profits Tax-ot vezettek be s azonkívül az örökösödési adó és a fogyasztási adók tételeit is növelték.⁹⁶ Az 1940—41 költségvetési törvényjavaslat tárgyalásakor közzétett adatok szerint az adóbevételek 1939—40-ben az előző évvel szemben 896.4 millióról 1017 millióra emelkedtek és ebből a 120.6 millió többletből a jövedelmi adóra 61.5 millió, a vámokra és fogyasztási adókra 59.5 millió esett.⁹⁷ A folyó évi költségvetés a jövedelmi különadó alsó határát 2000-ről 1500 fontra szállította le, új adó gyanánt pedig a forgalmi adó (Purchase Tax) bevezetését határozta el, amelynek hozadékát azonban nem teszik többre 30 millió fontnál, mert az elsőrendű életszükségleti cikkeket aligha mérjük ezzel az adóval sújtani, hacsak az időközben megalakult angol koalíciós kormányának nem lesz bátorsága arra, hogy a munkás-tömegektől több áldozatot követeljen.

Franciaország 1939 október 1-től 40%-os munkabértöbblet-adót vezetett be a 40 órán felüli munkaórák után. Az eredetileg 2%-os nemzeti hozzájárulásnál, amely egyszeri adónak volt tervezve, az alaptételt 1940 elején 5%-ra emelte, a be nem vonult hadköteles korban levő férfiak azonban 15%-ot fizetnek. Továbbá aggregényekre és gyemektelen házaspárokra családi kiegyenlítő adót (taxe de compensation familiale) vetettek ki, amelynek kulcsa 20%-ig terjed. A rendkívüli bevételeket az 1939 közepén bevezetett többletnyereségadóval együtt a nemzeti szolidaritás alapjába fizetik be, amely a katonák és családjaik segélyeire és nyugdíjaira van szánva.⁹⁸

Ezzel főbb vonásokban megismerkedtünk volna a háborús adópolitikával. A hadigazdaság másik pénzforrása a kölcsön. A

⁹⁴ L. Wirtschaft und Statistik 1. und 2. April-Heft. Jg. 1940, No. 7/8 115. l.

⁹⁵ L. ifj. Boér Elek: Keynes jövedelmi kényszerkölcsönterve, Közgazdasági Szemle 1940. 1—2. sz., 1. l. köv.

⁹⁶ L. The Economist, London, Sept. 30. 1939. 592. l. köv.

⁹⁷ L. The Economist, London, The Budget Supplement, Apr. 13. 1940, 2. l.

⁹⁸ L. Jean Dubergé: L'évolution de la politique fiscale des salaires en France, Revue politique et parlementaire, Paris, 47 Année No. 541. 10 Janv. 1940, 49 l. köv., továbbá

Otto Schwarz: Weltfinanzjahr 1939, Bank-Archiv Jg. 1940. 1. Juni. No. 11. 197. l.

Német Birodalomban 1939 augusztus végétől 1940 február végéig az összes adósság 34.1-ről 45.3 milliárd márkára növekedett, és a többlet túlnyomórészt a rövid lejáratú kölcsönökre esett, amelynek az állaga az 1939 július 31-i 7.9 milliárd márkával szemben 1940 február végén 17.6 milliárdot tett ki.⁹⁹

Nagybritanniában az egész államadósság az 1939–40 évben (netto) £ 766.8 millióval £ 8.930 millióra növekedett¹⁰⁰ és az emelkedésből 568.9 millió esett a függő államadósságra, főként a kincstári váltókra. Az 1940–41 évi előirányzat összesen 2.667 millió fontnyi kiadást tüntet fel és ennek több mint a fele, 1433 millió kölcsönökből volna fedezendő. A háború elején megszavazott 500 millió font hitelen kívül az 1940–41 költségvetési előirányzat tárgyalása alkalmából további 700 millió hitelkeretet szavazott meg a parlament. Az első hosszúlejáratú hadikölcsön kibocsájtására ez év március elején került sor éspedig pari árfolyamon, 300 millió névértékben, 3%-os kamattal, 1955–59 lejáratúval. Túljegyzése mérsékeltnak mondható, amennyiben a £ 50.000-en felüli jegyzéseket 82½% erejéig fogadták el. Az árfolyam még március havában 1½%-kal a névérték alá hanyatlott.¹⁰¹ Mindazonáltal prestitofobiáról, a hadikölcsönöktől való inflációs félelemről¹⁰² akkoriban, az „ülő háború” időszakában természetesen még nem lehetett beszélni. A mostani közép- és rövidebb lejáratú angol háborús kibocsájtások közül figyelemreméltóak az 1939 november 22-e óta bevezetett tíz éves nemzeti takarékjegyek (National Savings Certificates) és az új típusú 7 éves 3%-os honvédelmi kötvények (Defence Bonds), amelyek a kis tőkések testére vannak szabva. 1940 április 2-ig £ 123 millió került kibocsájtásra ebből a két címletből.¹⁰³

Franciaországban a leggyakoribb közép- és rövidlejáratú típusok az 1½–2 éves Bons d'armement és a 3 éves Bons de la Défense Nationale.¹⁰⁴ Továbbá kísérleteztek azzal, hogy a rekvirálási jegyek fizetési eszközökként is szerepeljenek. Neveze-

⁹⁹ L. Wirtschaft und Statistik 1939. 1 und 2. November-Heft 19. Jg. Nr. 21/22. 728 l. köv. és 1940. 2. Mai-Heft 20 Jg. Nr. 10. 155. l.

¹⁰⁰ L. The Economist, London, The Budget Supplement, April 13. 1940. 7. l. köv.

¹⁰¹ L. The Economist, London, March 9, 1940, 428 ..

Egyébként 1914-ben is csak egy hadikölcsön került kibocsájtásra november havában 350 millió összegben és ennek a sikere is csak szerény volt, mert amint azt egy év múlva bevallották, 100 milliót a bankoknak kellett átvenniök (l. H. C. Sonne: id. m. 61. l. és W. Prion: Die Steuer- und Anleihepolitik Englands stb., id. m. 30. l. köv.) A második jóval nagyobb sikerű hadikölcsön kibocsájtására csak 1915 júniusban került sor, csak hogy akkor a harctéri helyzet kedvezett a kölcsönműveletnek.

¹⁰² A prestitofobia fogalmára nézve l. Neubauer Gyula: Háború és pénz, Magyar Szemle 1940. XXXVII. kötet, 4. (152) sz. 274 l.

¹⁰³ L. Walther Hoffmann: id. ért. 580. l.

¹⁰⁴ L. La Banque de France en 1939. id. közlemény, 40. l. és Le Budget, la Trésorerie et la Dette Publique, id. közlemény 993. l.

tesen a szállítások $\frac{1}{3}$ -át fizették készpénzben, $\frac{2}{3}$ -át pedig kincstári váltókban vagy Bons de Réquisition-ban. Utóbbiak egyébként lombardírozhatók a jegybanknál, de, amint azt a berlini Institut für Konjunkturforschung megállapította, a francia fizetési szokások folytán valóban nem voltak kedvezők ezen „automatikus defláció” esélyei.¹⁰⁵ A francia államadósság 1937-ben 31 milliárddal, 1938-ban 21.5 milliárd frankkal gyarapodott. 1938 végén az államadósság állaga már 412.6 milliárd frankra rugott¹⁰⁶ és 1939 július végéig 440 milliárdra emelkedett, azóta pedig alighanem meghaladta az 500 milliárd frankot.¹⁰⁷ Az állam egyébként a Banque de France-al már a felfegyverkezési gazdaság idején is több ízben, 1939 szeptember eleje óta pedig két ízben kötött megállapodást a bank igénybevételére.¹⁰⁸ A mozgósításkor ugyanis 25 milliárd frank kölcsönt bocsájtott a Francia Bank az állam rendelkezésére, amiből ez év tavaszáig kerekén 20 milliárdot vételezett fel. 1940 február végén azután az ötödik frank-leértékelés alapján, illetve azzal kapcsolatban a következő bonyolult műveleteket hajtották végre.¹⁰⁹ Először is a frank aranytartalmát az 1938 november óta fennállott 27.5 milligrammról 23.34 milligrammra szállították le és a felértékelési nyereségből, valamint a stabilizációs alap frankegyenlegeinek 3 milliárd erejéig való felhasználásával a korábbi 1936–38 évi előlegeket a kincstár $20\frac{1}{2}$ milliárd összegben visszafizette, egyidejűleg azonban a bank 20 milliárd új előleget is nyújtott számára. Minthogy a mozgósítási hitelből még nem egészen 5 milliárd felhasználatlan maradvány állott fenn, a kincstárnak összesen 24.950 millió frank előleg maradt a rendelkezésére. Ezenkívül a Francia Bank aranytartálékáiból 30 milliárd frankot átengedett az államnak a valutakiegyenlítő alap részére, az alap pedig az 1938 május 18-án nyert felhatalmazás alapján ezt az új állami dotációt kincstári jegyekbe fektette be, amelyek a jegybank tárcájába kerültek az arany ellentétele gyanánt. De a kincstár nemcsak a valutakiegyenlítő alaphoz átutalt arany, hanem ezen alap, valamint a járadék-alap frankegyenlegei felett is rendelkezhetik.¹¹⁰ Az állam tehát

¹⁰⁵ L. Probleme der Kriegsfinanzierung in Frankreich. Institut für Konjunkturforschung, id. Wochenbericht 8. l.

¹⁰⁶ L. Le Budget, la Trésorerie et la Dette publique, id. közlemény 998. l.

¹⁰⁷ L. Otto Schwarz: id. cikk. 197. l.

¹⁰⁸ L. Le Budget, la Trésorerie stb. id. közlemény 982., 994. és 997. l. és

Otto Schwarz: id. cikk. 197. l.

¹⁰⁹ L. Frédéric Jenny: Une nouvelle convention entre l'État et la Banque de France, Revue politique et parlementaire, Paris, 47 Année No. 543. 10. Mars 1940., 350 l. köv.

¹¹⁰ A kérdéses 1938 május 18-i rendelet t.i. nemcsak a kincstárt, hanem a Fonds de Soutien des Rentes-ot is felhatalmazta arra, hogy a

igénybe veheti a jegybank aranykészletét, anélkül, hogy ez a pénzforgalom megszorítását és így deflációt idézne fel.

6. A hadigazdasági teljesítmény nagyságára a kiadásoknak a nemzeti jövedelemhez való aránya a legjellemzőbb. Vizsgáljuk tehát befejezésül ezt a kérdést.

A kiadások aránya a nemzeti jövedelemhez.

Időszak:	Nagybritanniában. ¹¹¹		
	Nemzeti jövedelem	Összes kiadások	Kiadások a nemzeti jövedelem %ában
	millió font		
1914—15.	2000	550	28%
1915—16.	3000	1550	52%
1916—17.	4000	2200	55%
1917—18.	5000	2700	54%
1918—19.	5000	2800	56%

1939 első negyedében a londoni Economist a nemzeti jövedelmet az előző évi 5 milliárddal szemben 6 millárdra tette.¹¹² Erre a feltevésre a háború elején különösen a munkanélküliség nyújtott reményt, amely 1.5 milliós munkás-tartaléksereget jelentett. Emelett szólt a női munkaerőtartalék bevonásának lehetősége is. Viszont a hadi helyzetben beállott kedvezőtlen fordulatokkal járó nagyszámú behívások időközben az ellenkező irányban hatottak. A Magyar Gazdaságkutató Intézet még az év február havában is kétesnek tartotta az angol nemzeti jövedelem 6 miliárd fontra való emelésének lehetőségét.¹¹³ Ha mindezek dacára kedvező számítással 6 milliárdot állítunk be mind 1939-re, mind 1940-re nemzeti jövedelem gyanánt, akkor Angliában a nemzeti jövedelem és a kiadások aránya a következő képet mutatná:

Időszak:	Nagybritanniában. ¹¹¹		
	Nemzeti jövedelem	Összes kiadások	Kiadások a nemzeti jövedelem %ában
	millió font		
1939—40.	6000	1828	30%
1940—41 (előirányzat)	6000	2774	46%

Az Economist egyébként a csalódások budgetjének nevezte az 1940—41 évi előirányzatot;¹¹⁴ nemcsak azért, mert az adóemelé-

valutastabilizációs alapnak, amelynek eredeti dotációja aranyból állott, előlegeket nyújtson abban az esetben, ha frankköveteléseik kifogynak.

L. Robert Marjolin: „VIII. Structure monétaire“ dans la Revue d'économie politique „De la France d'avant guerre à la France d'aujourd'hui“ (című számában) 53 Année, Janv.—Févr. 1939. No. 1., 278. l. köv.

¹¹¹ L. E. F. M. Durbin: id. munka 116. köv.

A százalékos arányszámokat a Durbin által összeállított adatok alapján számítottuk ki.

¹¹² L. The Economist, London, szept. 30. 1939. 589. l. köv.

¹¹³ L. Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése id. 45. sz. 37. l. l. jegyzet.

¹¹⁴ L. The Economist, London Apr. 27. 1940. 759. l. köv.

seket keveselte, hanem azért is, mert 3.300 millió évi kiadást tartott szükségesnek, tekintettel arra, hogy a német hadi kiadások akkori szintjét legalább 2500 millióra tette és valószínűnek látszott, hogy ez az összeg 1940 folyamán minimálisan £ 3000-re fog emelkedni. Az angol folyóirat az 1918 évi tapasztalatok alapján arra az álláspontra helyezkedett, hogy a háborús erőfeszítés maximuma a nemzeti jövedelem 60%-áig terjedhet, a fogyasztásnak az 1918 évi angol színvonalra való leszorítása mellett.¹¹⁵

Ami a Német Birodalmat illeti, a Reichs-Kreditgesellschaft adatai szerint a közületi kiadások már 1938-ban a nemzeti jövedelem 47.1% -át vették igénybe.¹¹⁶ Minthogy a nemzeti jövedelem 1939-ben mintegy 100 milliárd márka lehetett,¹¹⁷ a Német Birodalom kiadásai a háború alatt a nemzeti jövedelem 50%-a körül mozogtak.

Már utaltunk arra, hogy a francia nemzeti jövedelem nagysága meglehetősen vitás. Daladier és Reynaud 1938 novemberi jelentésében 250 milliárd frankkal szerepelt. Minthogy azonban Reynaud múlt év végén az 1940. évi összes kiadásokat 328 milliárddal irányozta elő, a francia állami kiadások még akkor is megközelítenék a nemzeti jövedelem összegét, ha ennek időközi emelkedését figyelembe is vennők. Ennélfogva csak két eset lehetséges: vagy a költségvetési előirányzat nem felel meg a valóság követelményének, vagy a nemzeti jövedelem becslése alacsony. Ab ovo előbbi eset látszik valószínűnek, mert nem lehet feltételezni, hogy a franciák nemzeti jövedelmüket alig egy évvel a háború kitörése előtt olyan nagymértékben aláértékelték volna. Más francia szakértői vélemény szerint sem tett ki többet az 1938. évi nemzeti jövedelem 267 milliárd franknál.¹¹⁸ Emellett szól az a körülmény is, hogy a nemzeti jövedelem becslés szerinti összege úgyszólván teljesen megegyezik az 1914 előtti nemzeti jövedelemnek az északamerikai dolláron át számított valutáris átértékelésével. 1938-ban ugyanis Fr. 38 árfolyam szerint a frank a dollárral szemben a régi Fr. 5.18 paritásnak kevesebb, mint egyhatedére süllyedt. Ezen — persze tisztán valutáris — értékváltozás alapulvételével, amely a versaillesi területgyarapodást figyelmen kívül hagyja, mintegy 245 milliárd mai franknak felel meg az 1914. évi 37 milliárdos nemzeti jövedelem. Mindezek alapján csak a szövetségi jóindulatnak volt tulajdonítható, hogy a londoni Economist 500 milliárdra emelte a francia nemzeti jövedelem valószínű nagy-

¹¹⁵ L. The Economist, London Sept. 30. 1939. 590. l.

¹¹⁶ L. Deutschlands Wirtschaftslage an der Jahreswende 1938/39. id. kiadvány 104. l.

¹¹⁷ L. Karl. C. Thalheim: id. értekezés 445. l.

¹¹⁸ L. Revue d'Economie Politique, Mai-Août id. sz. 1939. 959. l.

ságát.¹¹⁹ Ha a berlini Konjunktúrakutató Intézet idézett kiadványa nyomán a francia kincstár 1939. évi kiadásait 160 milliárddal állítjuk be, a nemzeti jövedelmet pedig a Magyar Gazdaságkutató Intézetnek a Daladier–Reynaud-féle becslésre alapított megfontolási alapján¹²⁰ 360 milliárdra tesszük, akkor az 1939. évben az összes kiadások a nemzeti jövedelemnek több, mint 44%-át emésztették volna fel.

A hadi kiadásoknak a nemzeti jövedelemmel való egybevetése ezek szerint arra az eredményre vezet, hogy Nagybritannia és Franciaország pénzügyi erőfeszítése a háború folyamán már kezdte megközelíteni a német pénzügyi teljesítményt, de a megelőző hat éves felfegyverkezési versenyben a szövetségesek annyira lemaradtak, hogy ezt a hátrányt már nem bírták behozni. A több mint féltizedes német Wehrwirtschaft páratlan pénzügyi és gazdasági teljesítménye meghozta a maga gyümölcsét. A kontinentális európai háború a fegyveres viszály tizedik hónapjában eldőlt. És ha a fegyveres mérkőzés a többi hadszíntéren még tovább is folyik, a gazdasági és pénzügyi kibontakozás most már simábban fog lezajlani, mint az előző világháború után; nemcsak a szédületes gyorsasággal pergő harcéri események miatt, hanem azért is, mert a mai hadigazdaság sokkalta fegyelmezettebb, mint az 1914–18. évi. Manapság a hadviselő felek kezdettől fogva nagyobb pénzügyi és gazdasági elszántsággal folytatják vagy folytatták a harcot és ezért teljes bizonyossággal lehet állítani, hogy nem fog megismétlődni az a példátlan eset, hogy a pénz frontján a háború után a nyertes fél is elveszítse a csatát, amint az Franciaországgal 1918 után történt. A pénz irányítása, a gazdasági és pénzügyi politikának ez a világháború után nagyra nőtt ága meg fogja könnyíteni a békés kibontakozást.¹²¹

¹¹⁹ L. The Economist, London, Jan. 6. 1940. 9. l.

¹²⁰ L. Magyar Gazdaságkutató Intézet 45. sz. id. helyzetjelentését 38. l.

¹²¹ Kresz Károly „A háború pénzellátása” című előadásának megjelenéséről a Pester Lloyd f. év június 25-i ismertetéséből a kézirat lezárása után értesültünk és így már nem vehettük figyelembe ezt a tanulmányt.

L. „A háború pénzellátása”, dr. Kresz Károly előadása az Országos Nemzeti Klubban 1940. április 24-én, az Országos Nemzeti Klub kiadványai 39. Budapest, 1940.

